วารสารวิจัยสังคมและปริทัศน์
ปีที่ 47 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2567): 269431

Journal of Social Research and Review
Volume 47 No.1 (January-June 2024): 269431
ISSN 3056-9508 (Online)

ความคิดทางการเมืองของ จิตร ภูมิศักดิ์

ฒาลัศมา จุลเพชร
กองการเจ้าหน้าที่ กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 10200
ผู้ประพันธ์บรรณกิจ, อีเมล: thalasama@hotmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาความคิดทางการเมืองของจิตร ภูมิศักดิ์ ใช้กรอบวิเคราะห์การศึกษาประวัติความคิดทางการเมืองของควอนติน สกินเนอร์ (Quentin Skinner) เพื่อเข้าใจความคิดของนักคิดคนหนึ่งอย่างถ่องแท้ จึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจควบคู่กันไปทั้งตัวบทที่เป็นตัวแทนความคิดของนักคิด และบริบทที่เป็นเงื่อนไขสภาวะแวดล้อมประวัติศาสตร์ อันมีอิทธิพลต่อการก่อตัวความคิดทางการเมืองของเขา

จากการศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิดของจิตร พบว่า ภาษาทางการเมืองที่นักคิดใช้เป็นประจำและเน้นย้ำให้ความสำคัญมีดังนี้ ลัทธิรักชาติแบบรุนแรง (Radical patriotism) หมายถึง ความรักในปิตุภูมิที่บรรพบุรุษของตนได้สร้างไว้ รวมทั้งประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมด้วยความยึดถือสืบต่อกันมา ชาติของจิตร หมายถึง ประชาชนส่วนใหญ่ในชาตินั้น ส่วนความเป็นสากล หมายถึง การเคารพเอกลักษณ์ของกันและกันอย่างเสมอภาค และจิตรพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมเพื่อคนส่วนใหญ่ ศาสนาพุทธมีคำสอนบางส่วนคล้ายวัตถุนิยมของลัทธิมาร์กซ์ แต่ส่วนใหญ่แล้วคำสอนมีความเป็นจิตนิยมมากกว่า การต่อสู้ทางชนชั้นในสังคมไทย งานเขียนของจิตรเริ่มอธิบายตั้งแต่เรื่องการต่อสู้ของชนชั้นไพร่ จนมาถึงชนชั้นกลางที่ต่อสู้กับระบบศักดินาไทย และคลี่คลายขยายตัวทางประวัติศาสตร์มาตามลำดับ โดยเริ่มจากระบบการเกณฑ์แรงงาน จนมาถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

คำสำคัญ: ความคิดทางการเมือง; ภาษาทางการเมือง; บริบททางการเมือง

วันรับบทความ: 15 ธันวาคม 2566, **วันแก้ไขบทความ**: 29 กุมภาพันธ์ 2567, **วันตอบรับบทความ**: 8 เมษายน 2567

Political Thoughts of Jit Phumisak

Thalasama Jullapech

Personal Division, Department of Provincial Administration, Ministry of Interior, Sub-district Phra Nakhon, Bangkok 10200, Thailand

Corresponding author, E-mail: thalasama@hotmail.com

Abstract

A study of Jit Phumisak's political thoughts employed an analytical framework rooted in the historiographical approach developed by Quentin Skinner, facilitating a nuanced exploration of the intellectual contributions of the former thinker. To fully comprehend a thinker's ideas, it is essential to examine both the text representing the thinker's thoughts and the context, encompassing the historical and environmental conditions that influence the formation of political ideas.

Through an examination of the historical context, encompassing political, economic, and social factors that shaped Jit's thinking, it is discerned that the political language consistently employed and emphasized by the thinker is as follows: Radical patriotism is characterized by a profound attachment to the homeland constructed by one's ancestors, encompassing the historical and cultural legacy transmitted through successive generations. His conceptualization of nationality refers to the predominant demographic within a given nation. In the context of internationalism, it denotes the equitable appreciation of each other's distinctiveness. Jit endeavors to alter societal conditions for most people. Buddhism shares some teachings that bear a resemblance to the materialistic ideology of Marxism. However, overall, its teachings predominantly align with idealism. The Struggle for Class Equality in Thai Society: Jit's writings initiate an exploration of the proletarian class's struggle, progressing through the middle class's resistance against the Thai feudal system. The historical narrative unfolds, tracing the trajectory from opposition to the labor conscription system to its transformation into the Siamese revolution of 1932.

Keywords: Political thought; Political language; Political context

Received: December 15, 2023, **Revised**: February 29, 2024, **Accepted**: April 8, 2024

1. บทนำ

บทความวิชาการนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะพิเศษการเผยแพร่ความคิดทางการเมืองอย่างโดดเด่นของจิตร ภูมิศักดิ์ และก้าวสู่ระดับแนวหน้าจนเป็นที่ยอมรับของปัญญาชนในยุคทศวรรษ 2490-2500 ได้อย่างไร และใช้กรอบในการวิเคราะห์การศึกษาประวัติความคิดทางการเมืองของควอนติน สกินเนอร์ (Quentin Skinner) กล่าวคือ การเข้าใจความคิดของนักคิดคนหนึ่งอย่างถ่องแท้ได้ ต้องเข้าใจสิ่งแวดล้อมหรือบริบทของเขาเป็นสำคัญ ได้แก่ สภาพอากาศ ภูมิประเทศ ประเพณี สภาพทางเศรษฐกิจ การเมือง การเลี้ยงดู สถานภาพทางสังคมและครอบครัว เป็นต้น เพราะฉะนั้นตัวบทเป็นสิ่งที่เป็นตัวแทนความคิดของนักคิดที่เราต้องการศึกษา ส่วนบริบท คือ เงื่อนไขสภาวะแวดล้อมประวัติศาสตร์ของนักคิดที่มีอิทธิพลต่อการก่อตัวความคิดของเขา จึงจำเป็นต้องพิจารณาควบคู่กันไป และการมองย้อนกลับไปในอดีตและเข้าใจความคิดต่าง ๆ อย่างถูกต้องนั้นจะช่วยให้เราเข้าใจปัจจุบันของตัวเราได้ดียิ่งขึ้นหรือบางส่วนสามารถนำมาปรับใช้กับปัจจุบันได้ (ไชยันต์ ไชยพร, 2557) บทความนี้จึงได้สืบค้นข้อมูลทั้งประวัติส่วนตัว วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง และมุมมองกลุ่มต่าง ๆ ที่มีต่อจิตร เพื่อนำมาวิเคราะห์ตัวบทในบริบททางการเมืองและภาษาทางการเมืองในบริบทของจิตร

นอกจากนี้ การศึกษาในแนวนี้ทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจความคิดของนักคิดได้ดีกว่าตัวนักคิดเองด้วย เพราะเมื่อเราอยู่ในยุคปัจจุบันและมองย้อนกลับไปในอดีตและสามารถพิจารณารายละเอียดของบริบทแวดล้อมที่มีอิทธิพลทางจิตวิทยาต่อตัวนักคิด ซึ่งตัวนักคิดเองไม่สามารถจะรู้สำนึกตัวได้ว่าความคิดของเขานั้น ได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเขา ดังนั้นเราจึงสามารถที่จะเข้าใจความคิดของเขาได้ดีกว่าที่ตัวเขาเข้าใจ ทำให้สถานะทางความรู้ของผู้ศึกษาในแนวนี้อยู่เหนือกว่านักคิดในอดีต (ไชยันต์ ไชยพร, 2557)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาในแนวนี้อาจมีข้อจำกัด ถ้าผู้ศึกษาไม่เข้าใจภาษาทางการเมืองในยุคสมัยนั้น ต้องหาตัวบทหรืองานที่ร่วมสมัยของนักคิดคนนั้น เพื่ออธิบายว่าแท้จริงแล้วมีความหมายว่าอย่างไรในยุคสมัยนั้น

2. ประวัติ

จิตร ภูมิศักดิ์ เกิดเมื่อวันพฤหัสบดีที่ 25 กันยายน 2473 ที่ตำบลประจันตคาม อำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี เป็นบุตรของนายศิริ ภูมิศักดิ์ และนางแสงเงิน ฉายาวงศ์ จิตรมีพี่สาวชื่อนางสาวภิรมย์ ภูมิศักดิ์ ตอนที่จิตรคลอด บิดารับราชการเป็นข้าราชการตำแหน่งเสมียนแผนกสรรพสามิต อำเภอประจันตคาม แต่เดิมชื่อสมจิตร เป็นชื่อที่บิดามารดาตั้งให้ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2484 เปลี่ยนชื่อเป็นจิตร เมื่อรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม มีนโยบายให้ชื่อของพลเมืองมีเสียงและความหมายเป็นชายหรือหญิงโดยชัดแจ้ง ต่อมาคุณพ่อคุณแม่หย่ากัน พ่อออกจากราชการไปอยู่กับภรรยาใหม่ที่จังหวัดสระบุรี เปิดร้านซ่อมจักรยาน และมีลูกกับภรรยาใหม่ 4 คน เป็นหญิง 1 คน และชาย 3 คน จิตรเสียชีวิตจากกระสุนของเจ้าหน้าที่รัฐ ในขณะปฏิบัติการร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ในนามสหายปรีชา เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2509 ณ ตำบลบ้านหนองกุง อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร เมื่ออายุได้ 36 ปี

2.1 ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. 2478 ศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-4 โรงเรียนสตรีกาญจนานุเคราะห์ จังหวัดกาญจนบุรี
- พ.ศ. 2484 ศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 โรงเรียนประจำจังหวัดสมุทรปราการ
- พ.ศ. 2487 ติดตามพ่อและแม่ไปอยู่ที่จังหวัดพระตะบอง ศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ที่โรงเรียนประจำจังหวัดพระตะบอง ขณะศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 จิตรกับแม่ต้องอพยพกลับเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานคร เพราะประเทศไทยต้องคืนดินแดน 4 จังหวัดให้แก่ฝรั่งเศส (จังหวัดนครจำปาศักดิ์ ลานช้าง พิบูลสงคราม พระตะบอง) การอยู่ที่พระตะบองมีผลให้จิตรมีความสนใจต่อการเรียนรู้ภาษาเขมรจนถึงอ่านประวัติศาสตร์เขมรได้ และสามารถพัฒนาตนเองจนถึงขั้นสามารถอ่านศิลาจารึกเขมรได้
- พ.ศ. 2489 ศึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. 2491 เข้าโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา และขณะศึกษาอยู่ปีที่ 2 ได้รับเลือกให้เป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ของสีแสด ซึ่งเป็นหนังสือภายในโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา โดยออกปีละ 1 เล่ม
- พ.ศ. 2493 ศึกษาต่อระดับปริญญาตรี คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และในปี พ.ศ. 2494 ย้ายไปอยู่กับ ดร.วิลเลียม เจ.เก็ตนี่ย์ ศาสตราจารย์ผู้เชี่ยวชาญทางด้านตะวันออก ซึ่งมาศึกษาภาษาและวรรณคดีไทย โดยทุนของมหาวิทยาลัยเยล สหรัฐอเมริกา
- พ.ศ. 2495 ต้องศึกษาปีที่ 2 ซ้ำอีก และสามารถสอบผ่านไปได้

- พ.ศ. 2496 ศึกษาปีที่ 3 คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้รับเลือกให้เป็นสาราณียกรหนังสือประจำปีของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งพิมพ์แจกทุกวันที่ 23 ตุลาคม เพื่อเป็นอนุสรณ์ระลึกถึงวันสวรรคตของรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (ครองราชย์ พ.ศ. 2411-2453) เขาทุ่มเททำหนังสือประจำปีอย่างหนักด้วยการรวบรวมบทความและบทกวีรวม 40 ชิ้น และเขาเขียนเองอยู่ 2 ชิ้น (เกี่ยวกับความเป็นแม่ ใช้นามปากกาว่า ศูลภูวดล และอีกชิ้นเป็นบทวิพากษ์เกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยใช้วิธีการมองแบบวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ ใช้นามปากกาว่า นาครทาส บทความนี้รู้จักกันทั่วไปในชื่อผีตองเหลือง) เป็นเหตุที่มากรณีโยนบก เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม 2496 (จิตร ภูมิศักดิ์, 2539)

- ต้นเดือนพฤศจิกายน 2496 ผลของการพิจารณาของคณะกรรมการ มีมติให้จิตรพักการเรียนหนึ่งปี (ศาสตราจารย์รอง ศยามานนท์ คณบดีคณะอักษรศาสตร์ ท่านเคารพในเสรีภาพของนิสิตที่จะแสดงความคิดเห็นของตนได้ ส่วนอธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในสมัยนั้น คือ พลอากาศโทมุนี เวชยันตร์รังสฤษดิ์)

- พ.ศ. 2498 กลับเข้ามาศึกษาปีที่ 3 และ พ.ศ. 2499 ศึกษาปีที่ 4 จนจบ และใช้เวลาว่างศึกษาภาษาจีนด้วยตนเอง

- พ.ศ. 2501 กรมการฝึกหัดครูส่งไปศึกษาระดับปริญญาโทที่สถาบันระหว่างชาติ เพื่อค้นคว้าเรื่องเด็กขององค์การยูเนสโก ซึ่งตั้งอยู่ในวิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร

สรุปได้ว่าการศึกษาของจิตรให้ความสนใจด้านประวัติศาสตร์และด้านภาษามากที่สุด ต่อมาได้รับความคิดจากลัทธิมาร์กซ์ ทำให้จิตรซึ่งมีฐานความรู้ด้านประวัติศาสตร์และภาษาศาสตร์เป็นอย่างดี และพัฒนามาเป็นนักประวัติศาสตร์วัตถุนิยม โดยใช้ทักษะด้านการเขียนและแปลตำราต่างประเทศด้วย ยิ่งเพิ่มความรู้ในลัทธิมาร์กซ์มากยิ่งขึ้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้เกิดขึ้นท่ามกลางการต่อสู้ระหว่างลัทธิคอมมิวนิสต์กับฝ่ายประชาธิปไตย ที่กำลังเข้มข้นในยุคสงครามเย็น ยิ่งทำให้ความกระหายใคร่รู้ความจริงของลัทธิคอมมิวนิสต์ในหมู่ปัญญาชนไทยเพิ่มมากขึ้น จิตรสามารถสนองตอบความอยากรู้ดังกล่าวในสถานการณ์นั้นได้อย่างดี ดังนั้นวรรณกรรมที่จิตรเขียนและแปลจึงตอบโจทย์ด้านความคิดแก่ปัญญาชนยุคนั้น

2.2 ประวัติการทำงาน

- พ.ศ. 2497 เป็นอาจารย์สอนวิชาภาษาไทย ที่โรงเรียนอินทรศึกษา เขาเริ่มนำเอาความคิดใหม่ไปวิเคราะห์วรรณคดีที่สอนนักเรียน ผลคือ นักเรียนชอบ แต่เจ้าหน้าที่บริหารโรงเรียนไม่ไว้วางใจ เขาจึงต้องลาออก

- พ.ศ. 2497 ทำงานที่หนังสือพิมพ์ไทยใหม่กับสุภา ศิริมานนท์ และรู้จักกับทองใบ ทองเปาด์ ซึ่งขณะนั้นทำหน้าที่ตรวจพิสูจน์อักษร ผลงานเขียนของเขาส่วนใหญ่เป็นงานวิจารณ์ เช่น วิจารณ์ศิลป์ วิจารณ์หนังสือ วิจารณ์ภาพยนตร์ เป็นต้น ใช้นามปากกาว่าทีปกร บุ๊คแมน มูฟวี่แมน เป็นต้น

- พ.ศ. 2499 เป็นข้าราชการสามัญชั้นตรีในอัตราเงินเดือน 120 บาท สอนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์

- พ.ศ. 2501 ช่วงเวลาว่าง ระหว่างเวลา 15:30-21:30 น. สอนภาษาอังกฤษโรงเรียนกวดวิชาเทเวศร์ศึกษา สี่เสาเทเวศร์ โดยได้ค่าจ้างสอนชั่วโมงละ 25 บาท สอนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8 ได้ค่าจ้างสอนชั่วโมงละ 15 บาท และสอนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ได้ค่าจ้างสอนเดือนละ 800 บาท (แคน สาริกา, 2532)

- สอนภาษาอังกฤษ ที่คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร อาทิตย์ละ 4 ชั่วโมง ชั่วโมงละ 30 บาท ได้เงินเดือนละ 480 บาท

- 21 ตุลาคม 2501 เวลา 16:00 น. จิตรถูกจับกุมในข้อหามีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ ณ บ้านเลขที่ 337/12 ถนนศรีอยุธยา พระนคร เจ้าหน้าที่ตำรวจยึดของกลางหนังสือจำนวน 21 เล่ม เกี่ยวกับประเทศสหภาพโซเวียตและอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ เช่น The Status of women in the Soviet Union แต่งโดย V.Belzhoi, women and communism, Soviet literature, พระพุทธศาสนากับโซเวียตรัสเซีย ภาพหลู่ซิ่น เป็นต้น (วิลลา วิลัยทอง, 2556) เป็นยุคสมัยของการจับกุมอย่างเหวี่ยงแห ช่วงระยะเวลาที่อยู่ในคุกประมาณ 6 ปีเศษ เขาสร้างผลงานบทประพันธ์ไว้มากมาย ใช้นามปากกา เช่น นาคราช ศูลภูวดล ศรีนาคร ทีปกร สมสมัย ศรีศูทรพรรณ ศิลป์ พิทักษ์ชน สมชาย ปรีชาเจริญ สุธรรม บุญรุ่ง ขวัญนรา สิทธิ ศรีสยาม กวีการเมือง กวี ศรีสยาม บุ๊คแมน มูฟวี่แมน ศิริศิลป์ อุดมทรรศน์ และจักร ภูมิสิทธิ์

- พ.ศ. 2506 จิตรถูกส่งฟ้องศาลทหารกระทรวงกลาโหม ซึ่งศาลทหารพิพากษายกฟ้องของโจทก์ ปล่อยตัวเขาเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม 2507

- หลังได้รับการปลดปล่อย จิตรได้พักผ่อนอยู่กับแม่และพี่สาวประมาณ 8 เดือน แถวงามวงศ์วาน ซอยกลอนประตู จิตรพยายามสมัครงานอยู่ระยะหนึ่งแต่ทางการปิดโอกาสทุกด้าน ขณะนั้นพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ได้ติดต่อผ่าน มงคล ณ นคร ประธานองค์กรแนวร่วมเพื่อเอกราชแห่งชาติ ให้ส่งคนมาชวนให้เข้าป่าร่วมในขบวนการสงครามประชาชน ปลายปี พ.ศ. 2508

- ปลายเดือนพฤศจิกายน 2508 จิตรมาที่ดงพระเจ้า อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร โดยธง แจ่มศรี หรือลุงธรรม มอบหมายให้สุวิทย์หรือสหายดาวดูแลอย่างใกล้ชิด เพราะจิตรเป็นเพียงคนผ่านทาง พรรคมีเป้าหมายจะส่งจิตรไปยังต่างประเทศ แต่จิตรขอเรียนรู้การปฏิวัติในชนบทไทยเสียก่อนระยะหนึ่ง จิตรมีชื่อเรียกในนามสหายปรีชา อยู่ในดงพระเจ้าไม่นานเพราะถูกเจ้าหน้าที่รัฐโจมตีต้องไปอยู่ที่ภูหินตั้ง และเสียชีวิตจากการถูกกำนันยิงเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2509 ที่ตำบลบ้านหนองกุง อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร

2.3 ลักษณะนิสัย การศึกษาถึงลักษณะนิสัยเป็นส่วนหนึ่งในการวิเคราะห์แนวคิดทางการเมืองของจิตร เพราะเป็นสิ่งที่ได้รับอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัวเขา ซึ่งจะแบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลา ได้แก่

1) ลักษณะนิสัยช่วงก่อนเข้าคุกลาดยาว ได้แก่

- ยึดมั่นกับเหตุผล และไม่ยอมลงให้ใครง่าย ๆ ถ้าหากผู้นั้นไร้เหตุผล

- เสียชีพอย่าเสียสัตย์ เขียนในบันทึกประจำวันปี พ.ศ. 2490 ว่า “ตัวเองไม่เคยผิดนัดใคร แม้แต่การนัดไปเที่ยว ถ้าเกิดเหตุบังเอิญไปไม่ได้ ก็ต้องปลีกเวลาไปขอโทษและบอกเขาให้ทราบก่อนถึงเวลากำหนด เรื่องนัดกันแล้วไม่มาตามนัดนี้ทำให้เขาเกลียดชังน้ำหน้าเพื่อนที่พระตะบองคนหนึ่งที่ชอบผิดนัด” (บุญชัย ใจเย็น, 2553)

- เห็นอกเห็นใจคนยากจน เกลียดการดูถูกคนจน เขียนในบันทึกประจำวันปี พ.ศ. 2490 ว่า “เราไม่ใช่คนรวยเราต้องประหยัดเป็นดีที่สุด ถึงแม้กางเกงรูปจะไม่สวย ก็ไม่ควรพูดสำรอกออกมา ความคิดเขาไม่มี เขาไม่นึกว่าพูดออกไปแล้วจะทำให้เกลียดหน้าเขา เขาอายุก็คราว ๆ ฉัน แต่เขามีหัวคิดเหมือนเด็กหกขวบ” (บุญชัย ใจเย็น, 2553)

“...อาจารย์ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เคยเล่าให้ฟังว่าจิตรมานอนอ่านหนังสือที่บ้านเป็นประจำตอนเรียนมหาวิทยาลัยปี 1-2 แถวโคลีเซี่ยม และประมาณปี พ.ศ. 2495-2496 จิตรได้เจอเหตุการณ์ที่ชาวบ้านตรงแถวโคลีเซี่ยม ไปหาบน้ำจากคลองสวนทหารที่รักษาเวรยามบอกให้คืนน้ำเดี๋ยวนี้น้ำของในหลวง จิตรรู้สึกขุ่นข้องหมองใจความไม่ยุติธรรมในสังคมและการกดขี่คนจน เขาคิดว่าน้ำไม่ใช่ของใครคนใดคนหนึ่ง ทรัพยากรธรรมชาติเป็นของทุกคน...” (ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์, สัมภาษณ์: 31 มีนาคม 2560)

- ช่างสังเกต จดจำ ชอบอ่านหนังสือ เมื่อคราวไปรับแม่ที่สถานีรถไฟลพบุรี เขียนในบันทึกประจำวันปี พ.ศ. 2490 ว่า “ใกล้กับสถานีมีโบราณวัตถุมาก เป็นฝีมือขอมสมัยสมเด็จพระนารายณ์หรือเมื่อเข้าไปในเมืองลพบุรีกับแม่ก็สังเกตเห็นว่าบ้านเรือนโดยมากสร้างทับซากโบราณ” (บุญชัย ใจเย็น, 2553)

2) ลักษณะนิสัยระหว่างถูกคุมขังในคุกลาดยาว มีสาระสำคัญ ได้แก่ (ประวุฒิ ศรีมันตะ, 2545)

- ยึดหลักในอุดมการณ์ ไม่ก่อความเสียหายแก่บุคคลที่เกี่ยวข้อง แม้จะถูกทรมานหรือถูกประหารชีวิต จะต้องไม่สะทกสะท้านไม่แสดงความหวาดกลัว และจะไม่พาดพิงการกระทำของตนก่อความเสียหายแก่มิตรและสหายที่ยังไม่ได้ถูกจับ

- ทรหดอดทน และยืนหยัดพึ่งตนเอง ชีวิตในคุกเต็มไปด้วยความทรหดอดทนและความสมบุกสมบันในความพยายามพึ่งตนเอง เขาไม่เคยปริปากบ่นถึงความยากลำบากแม้แต่ครั้งเดียว ตรงกันข้ามกลับร่าเริง คึกคัก และมีชีวิตชีวาอยู่เสมอ

- ชอบศึกษาลัทธิมาร์กซ์-เลนิน และความคิดเหมาเจ๋อตุง เขาทุ่มเทชีวิตภายในคุกไปกับการศึกษาลัทธิมาร์กซ์-เลนิน และความคิดเหมาเจ๋อตุง โดยศึกษาจากตำราที่สามารถเล็ดลอดนำเข้าไปได้ เช่น สรรพนิพนธ์ ของเหมาเจ๋อตุงฉบับภาษาอังกฤษ 4 เล่ม ปัญหาลัทธิเลนิน ของสตาลิน วัตถุนิยมวิภาษวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ และทฤษฎีแห่งความรู้ ของมอริส คอนฟอร์ด ประวัติพรรคคอมมิวนิสต์สหภาพโซเวียต ฉบับหลักสูตรสั้น บทบาทของเอกชนในประวัติศาสตร์ ของเพลกานอฟ และการพังทลายของสากลที่สอง ของ วี.ไอ. เลนิน เป็นต้น

- ประสานงานกับผู้อื่นในการแก้ปัญหาชีวิตภายในคุก เขาเป็นผู้นำยกระดับการผลิตภายในคุก เช่น ทำสวนครัว ขุดบ่อปลาบางส่วน และเสนอให้มีการรับประทานอาหารร่วมกันระหว่างผู้ต้องหา นอกจากนี้เป็นผู้ผลักดันที่สำคัญคนหนึ่งในการยื่นคำร้องต่อศาลให้พิจารณาคำสั่งของคณะปฏิวัติที่สั่งขังทุกคนอย่างไม่มีกำหนด

สำหรับชีวิตในคุกของจิตรมีการผลิตผลงานมากมาย เพราะมีเวลาส่วนตัวในการอ่าน เขียน และพักผ่อนนอนหลับ เวลาส่วนตัวนี้ทำให้ผู้ต้องขังการเมืองหลายคนรู้ดีว่าเวลาของตนเองต่างจากเวลาของคนที่อยู่ภายนอก จึงต้องใช้เวลาอย่างมีค่า

ถึงแม้ว่าผู้ต้องหาไม่ได้รับอนุญาตให้เขียนหนังสือ ผู้ต้องหาลักลอบทำด้วยความระมัดระวัง ทั้งการนำหนังสือเข้าไปอ่านและนำสิ่งที่เขียนเสร็จแล้วส่งออกไปข้างนอกห้องขัง เจ้าหน้าที่สันติบาลผ่อนปรนให้กับผู้ต้องหาคอมมิวนิสต์เป็นอย่างมาก ว่ากันว่า พล.ต.ต.อารีย์ กะรีบุตร และ พล.ต.ต.เกษม แสงมิตร ให้เกียรติต่อผู้ต้องหาคอมมิวนิสต์ ไม่ได้ตามตรวจตราชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาอย่างจริงจัง (วิลลา วิลัยทอง, 2556) นอกจากนี้การเยี่ยมเป็นกิจกรรมที่เอื้อโอกาสให้ผู้ต้องขังรับรู้เรื่องราวภายนอกโดยผ่านตัวกลางคือผู้มาเยี่ยม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นสมาชิกครอบครัว ดังนั้น แม่และพี่สาวทำหน้าที่เป็นผู้อุปถัมภ์ค้ำจุนชีวิตความเป็นอยู่ของจิตรขณะที่อยู่ภายใต้สถานที่คุมขัง ตั้งแต่สโมสรนายตำรวจปทุมวัน กองปราบปทุมวัน จนกระทั่งถึงคุกลาดยาว แม่และพี่สาวยังทำหน้าที่เป็นตัวกลางเชื่อมโลกภายนอกและภายในคุก แม่ของจิตร “เป็นทูตถือสาสน์หรือถือต้นฉบับของลูกชายไปให้ใครต่อใครนอกคุกตามที่ลูกชายสั่ง” (วิลลา วิลัยทอง, 2556) ซึ่งเจ้าหน้าที่เรือนจำลาดยาวไม่ตรวจละเอียดถี่ถ้วนเหมือนเรือนจำลหุโทษในพระนคร ทั้งนี้ จิตรมีโอกาสออกไปใช้พื้นที่อื่น ๆ นอกคุกเมื่อเวลาไปศาล เท่ากับว่าการไปศาลคือ (1) การไปปฏิบัติกิจกรรมทางกฎหมาย ผ่านทั้งการขึ้นศาลพลเรือน (ชั้นต้น อุทธรณ์ และฎีกา) ที่ผู้ต้องขังเป็นฝ่ายเรียกร้องยืนยันว่าพวกเขาไม่ควรถูกขุมขังด้วยอำนาจประกาศคณะปฏิวัติ ซึ่งเป็นโมฆะนับตั้งแต่มีการประกาศใช้ธรรมนูญการปกครอง พ.ศ. 2502 และศาลทหารอันเป็นองค์กรที่รัฐให้อำนาจในการพิจารณาคดีผู้มีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ เพื่อไม่ให้เกิดการขังลืม (2) การไปทำกิจกรรมส่วนตัวตามสถานที่อื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการพบปะสมาชิกในครอบครัว การไปหาคนรู้จัก การไปตัดผมหรือไปร้านหนังสือ เป็นต้น (วิลลา วิลัยทอง, 2556)

ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลครูเกลื่อม เศวตะดุล อายุ 90 ปี จำคุกข้อหาคอมมิวนิสต์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503-2515 “...ในวันที่ไปศาลเจ้าหน้าที่เรือนจำจะมีรถไปส่งหน้าศาลที่สนามหลวงและนัดขึ้นรถอีกครั้งเวลา 16:00 น. ช่วงเวลานั้นผู้ต้องขังสามารถไปทำธุระส่วนตัวได้ เช่น ค้นหาข้อมูลหรือซื้อหนังสือได้อย่างอิสระ เพื่อนำกลับไปใช้เป็นข้อมูลในการเขียนงานต่าง ๆ เป็นต้น และผู้ต้องขังที่มีลูกสามารถนำลูกไปเลี้ยงในคุกได้ ซึ่งผมได้นำลูกชายวัย 11 ขวบ ไปเลี้ยงดูในคุกด้วย และส่งเรียนหนังสือ พอวันเสาร์อาทิตย์ลูกชายก็เข้าไปนอนด้วยในคุก เจ้าหน้าที่เรือนจำไม่ได้เข้มงวดมากนัก เพราะเป็นนักโทษทางการเมือง...” (เกลื่อม เศวตะดุล, สัมภาษณ์: 11 เมษายน 2560)

ภาพที่ 1 ภาพครูเกลื่อม เศวตะดุล[1]
ที่มา: สุรินทร์ เศวตะกุล (บุตรชายครูเกลื่อม เศวตะดุล) (2560)

2.4 อิทธิพลทางความคิดการเมือง

จิตร ภูมิศักดิ์ เริ่มสนใจการเมืองอย่างจริงจังก่อนหน้าปี พ.ศ. 2496 โดยอ่านหนังสืออักษรสาส์น ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ก้าวหน้ารายเดือน จัดทำโดยคณะของสุภา ศิริมานนท์ ออกวางตลาดระหว่างเดือนเมษายน พ.ศ. 2492 ถึงปลายปี พ.ศ. 2495 ซึ่งเป็นระยะมีการจับกุมกบฏสันติภาพ สุภา ศิริมานนท์ ถูกจับกุม หนังสือจึงยุติไป จิตรได้อ่านเรื่อง เมื่อพุทธศาสนาเผชิญกับมาร์กซิสม์ ซึ่งเขียนโดย สมัคร บุราวาศ ใช้นามปากกาว่า กัปตันสมุทรหรือผู้ยิ่งน้อย จิตรได้รับแนวความคิดจากงานเขียนดังกล่าวนำมาเขียน

[1] ครูเกลื่อม เศวตะดุล อายุ 90 ปี อาศัยอยู่บ้านเลขที่ 39 หมู่ที่ 1 ตำบลบางด้วน อำเภอปะเหลียน จังหวัดตรัง ถึงแก่กรรมด้วยโรคชราเมื่อวันที่ 20 เมษายน 2560 (ผู้เขียนบทความสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 11 เมษายน 2560)

บทความวิจารณ์พุทธศาสนา เรื่องพุทธปรัชญาแก้ปัญหาสังคมแต่ปลายเหตุ แต่วัตถุนิยมพัฒนาวิถีวิทยาแก้ปัญหาอย่างถึงรากในหนังสือ 23 ตุลา ปี พ.ศ. 2496 และในปีนี้ สุภา ศิริมานนท์ ได้ออกหนังสือแคปิตะลิสม์ จึงเป็นหลักฐานว่าอักษรสาส์นน่าจะมีอิทธิพลทางความคิดต่อจิตรอย่างแน่นอน (ประวุฒิ ศรีมันตะ, 2545)

อย่างไรก็ตาม ช่วงกำลังทำหนังสือ 23 ตุลา จิตรชอบพูดถึงวอลแตร์ รุสโซ มองเตสกิเออ มากกว่าคาร์ลมาร์กซ์ และเฟรดเดริค เองเกลส์ และชอบความคิดรุนแรงของพวก Radical ในฝรั่งเศส นิยมชมชอบในผู้ที่ซื่อสัตย์ต่ออุดมการณ์ และยอมพลีชีพเพื่ออุดมการณ์ของตน ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงที่นายทุนกำลังจะก้าวขึ้นสู่เวทีประวัติศาสตร์ จิตรเพิ่งมาสนใจลัทธิมาร์กซ์-เลนิน และความคิดเหมาเจ๋อตุงอย่างแท้จริงในระยะหลังจากการถูกโยนบกแล้ว นอกจากนี้มีบทความเรื่อง ไทยกึ่งเมืองขึ้นของอรัญญญ์ พรหมชมภู เป็นแรงบันดาลใจให้จิตรเขียนโฉมหน้าศักดินาไทยในเวลาต่อมา และในระหว่าง ปี พ.ศ. 2497-2498 จิตรได้อ่านแถลงการณ์พรรคคอมมิวนิสต์ของมาร์กซ์ เองเกลส์ สรรนิพนธ์ของเหมาเจ๋อตุง ฉบับภาษาอังกฤษ และปัญหาลัทธิเลนินของสตาลิน กล่าวได้ว่าการถูกสั่งพักการเรียนคือช่วงแห่งการศึกษาอย่างทุ่มเท และช่วงแห่งการก้าวกระโดดครั้งใหญ่ทางความคิดการเมืองในชีวิตของจิตร (ประวุฒิ ศรีมันตะ, 2545) ซึ่งมีอิทธิพลที่สำคัญต่อการเคลื่อนไหวทางความคิดการเมืองของจิตรในเวลาต่อมาจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต

3. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

3.1 วิทยานิพนธ์ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องในยุคสมัยของจิตร ภูมิศักดิ์ มีดังนี้

โสภา ชานะมูล (2546) จัดทำวิทยานิพนธ์เรื่องวาทกรรมเรื่องชาติไทยของปัญญาชนหัวก้าวหน้าระหว่าง พ.ศ. 2490-2505 เพื่อศึกษาความคิดของกลุ่มปัญญาชนหัวก้าวหน้าเกี่ยวกับการผลิตวาทกรรมเรื่องชาติไทยว่าด้วยเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทย เอกราชของชาติ และศัตรูของชาติ ซึ่งปัญญาชนหัวก้าวหน้าเหล่านี้ได้เสนอแนวทางอธิบายใหม่ที่มีความหมายแตกต่างจากวาทกรรมกระแสหลัก จากการศึกษาพบว่า การรวมตัวของปัญญาชนในทศวรรษนั้น มีการรวมปัญญาชน 2 รุ่นเข้าด้วยกันคือปัญญาชนรุ่นที่เติบโตในทศวรรษ 2470 และปัญญาชนที่เพิ่งเติบโตและมีบทบาทในทศวรรษ 2490 โดยมีสื่อกลางคือสิ่งพิมพ์ทั้งหนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร เพราะฉะนั้นโรงพิมพ์และสำนักพิมพ์จึงเป็นเสมือนศูนย์กลางในการติดต่อสื่อสาร ถ่ายทอด แลกเปลี่ยนความคิด และอุดมการณ์แก่กันและกัน อันเป็นช่องทางที่ปัญญาชนบางคนนำมาเป็นอาวุธในการเปิดประเด็นวิพากษ์โครงสร้างสังคม และนำไปสู่การวิพากษ์สร้างวาทกรรมใหม่ ได้แก่ การสร้างแนวการอธิบายประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติไทยก่อนรัฐสมัยใหม่ว่ามีที่มาจากกลุ่มชนที่หลากหลายชาติพันธุ์ ทำให้เกิดการอธิบายเรื่องอัตลักษณ์ไทยใหม่ว่า มีความหลากหลายทั้งทางด้านภาษา ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีท้องถิ่นที่แตกต่างไปตามกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยตามภูมิภาคต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีการอธิบายเรื่องเอกราชของชาติ หมายถึง การมีอิสระในการดำเนินนโยบายกับต่างประเทศ โดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับอิทธิพลของชาติมหาอำนาจ และการอธิบายเรื่อง ศัตรูของชาติ หมายถึง จักรวรรดินิยมใหม่[2] คือ สหรัฐอเมริกา รวมทั้งกลุ่มข้าราชการและนักการเมืองที่แสวงหาผลประโยชน์จากความร่วมมือกับต่างชาติ

3.2 บทความ ที่เกี่ยวข้องกับผลงานของ จิตร ภูมิศักดิ์

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2560) ได้เรียบเรียงบทความเรื่อง วิธีการเขียนประวัติศาสตร์ของ จิตร ภูมิศักดิ์ โดยผู้เขียนจะเลือกงานของจิตรเฉพาะ 3 ชิ้น คือ (1) โฉมหน้าศักดินาไทย (2) ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ และ (3) ประวัติความเป็นมาของโคลงห้า นำมาวิเคราะห์ทำนองประวัติศาสตร์นิพนธ์ คือ การศึกษาโครงสร้างวิธีการเขียนประวัติศาสตร์ รวมทั้งลักษณะที่สะท้อนให้เห็นความคิดเกี่ยวกับสภาพสังคม สำหรับการเขียนโฉมหน้าศักดินาไทย เป็นผลงานที่ได้เสนอวิธีการเขียนและการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ไทยที่แตกต่างไปจากวิธีการที่มีอยู่ในขณะนั้นอย่างมาก เพราะได้นำแนวทางการศึกษาของมาร์กซ์มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ไทยอย่างจริงจังเป็นการอธิบายประวัติศาสตร์ไทยอย่างเป็นระบบเป็นครั้งแรก ซึ่งต่างจากประวัติศาสตร์ไทยรุ่นก่อน ๆ ที่มองประวัติศาสตร์ว่าเป็นเพียงเรื่องของบุคคลในอดีตเท่านั้น และยังพบว่ารากเหง้าของความขัดแย้งในสังคมไทยขณะนั้นอยู่ที่การกดขี่ขูดรีดของจักรพรรดินิยมจากภายนอกและศักดินาจากภายใน จิตรต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคม เขาเริ่มเห็นการครอบงำ

[2] จักรวรรดินิยมใหม่ คือ ประเทศมหาอำนาจแสวงหาอาณานิคมในกลุ่มประเทศโลกที่สาม ได้แก่ ทวีปแอฟริกาและเอเชีย

ความคิดแบบศักดินาดังกล่าว เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาไปสู่ลักษณะรัฐชาติที่ชนทุกเชื้อชาติอยู่ร่วมกันบนพื้นฐานของความเท่าเทียมเพื่อความก้าวหน้าของสังคมส่วนรวม ส่วนเรื่องความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติและประวัติความเป็นมาของโคลงห้า จิตรได้ให้ความสนใจเอกสารท้องถิ่นมากขึ้น และพยายามศึกษาเรื่องความขัดแย้ง ซึ่งปรากฏอยู่ในความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคม ทำให้พบว่าที่มาของชนชาติล้วนมีมูลเหตุมาจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ขัดแย้งกันทั้งสิ้น มีผลทำให้เกิดการบิดเบือนความหมายของความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน ไปสู่การจำกัดความคิดให้อยู่ในกรอบที่คับแคบ รวมถึงการเข้าใจวัฒนธรรมและวรรณคดีของชาติคับแคบไปด้วย การศึกษาวรรณคดีช่วยให้เข้าใจวิวัฒนาการของสังคมไทยว่าเริ่มจากต้นตอเดียวกัน แล้วจึงมีการสืบทอดผสมผสาน สะสม คลี่คลายไปสู่ชีวิตและวัฒนธรรมที่หลากหลาย ทั้งนี้ผู้เขียนได้เสนอแนะว่าการศึกษาประวัติศาสตร์จากเหตุการณ์รูปธรรม น่าจะเกื้อหนุนการเปลี่ยนแปลงได้ตามนัยยะที่แท้จริงของประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นวิชาที่ว่าด้วยเรื่องของการเปลี่ยนแปลง

3.3 หนังสือ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของจิตร ภูมิศักดิ์

วิลลา วิลัยทอง (2556) ได้เรียบเรียงหนังสือเรื่องทัณฑะกาลของจิตร และผู้ต้องขังการเมือง เป็นการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ เจ้าหน้าที่ของรัฐ และประชาชน ผ่านช่วงเวลาที่จิตร และผู้ต้องขังการเมืองสมัยจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ระหว่างปี พ.ศ. 2501-2506 ถูกลงโทษอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ อันเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องตั้งแต่ถูกจับกุมตามประกาศคณะปฏิวัติและได้รับการปล่อยตัว ผู้เขียนให้ความหมายคำว่า ทัณฑะกาล หมายถึง เวลาแห่งโทษทัณฑ์ รวมถึงระยะเวลาต้องโทษที่รัฐเป็นผู้กำหนด และระยะเวลาต้องโทษกำหนดโดยความคิดของตัวผู้ต้องขังเอง แม้ว่าผู้ต้องขังจะได้รับการปล่อยตัวแล้ว ทัณฑะกาลอาจจะไม่ไปจากพวกเขา ไม่ได้สิ้นสุดตามแนวทางกฎหมาย นอกจากนี้มีการแบ่งเวลาในการใช้ชีวิตประจำวันในคุกลาดยาว ออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 เวลากลางที่ทางราชทัณฑ์กำหนด เช่น เวลาเปิด-ปิดห้องขัง เวลาอาบน้ำ ทานข้าว เป็นต้น เป็นความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและผู้ต้องหา เจ้าหน้าที่และผู้ต้องหา ผู้ต้องขังมักจะเจรจาต่อรองขอเปลี่ยนแปลงให้มีความยืดหยุ่นตามที่พวกเขาต้องการ ส่วนที่ 2 เวลาส่วนรวมที่ทางผู้ต้องขังร่วมกันกำหนดหรือเวลาที่ทำกิจกรรมส่วนรวมร่วมกัน เช่น ทำอาหาร เล่นกีฬา เล่นดนตรี เป็นต้น เวลานี้ทำให้เกิดอัตลักษณ์และชุมชนของความเป็นผู้ต้องขังร่วมกัน และสามารถรวมตัวกันเรียกร้องสิทธิ์ต่าง ๆ เพื่อให้ชีวิตความเป็นอยู่ในโลกคุมขังดีขึ้น เช่น ชีวิตคอมมูน เป็นต้น และส่วนที่ 3 เวลาส่วนตัว เช่น การถูกสอบสวน การอ่าน เขียน เรียนหนังสือ เป็นต้น จิตรได้ประพันธ์เพลงโดยใช้นามปากกาว่า สุธรรม บุญรุ่ง และแต่งวรรณกรรมรูปแบบอื่น ๆ ได้แก่ นวนิยายแปลเรื่องแม่ เรื่องโคทาน และผลงานชิ้นสำคัญ เรื่องความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ นอกจากนี้ ยังมีผู้ต้องขังอีกหลายคนที่ผลิตผลงานการประพันธ์ เช่น อิศรา อมันตกุล สุวัฒน์ วรดิลก เป็นต้น และการติดคุกดังกล่าวได้ส่งผลติดตามพวกเขาออกมาสู่โลกภายนอก จิตรไม่สามารถหางานทำถาวรได้ ต้องปรับเปลี่ยนอุดมการณ์ของเขาใหม่ หันหลังให้เมืองเดินทางสู่ป่าไปเป็นคอมมิวนิสต์ ดังที่รัฐบาลเคยกล่าวหาเขาไว้

นอกจากนี้ นักวิชาการอีกจำนวนหนึ่งได้เขียนประวัติชีวิต ผลงาน และความคิดของจิตร ภูมิศักดิ์ ตั้งแต่เด็กจนเสียชีวิต (แคน สาลิกา, 2532; วิชัย นภารัศมี, 2546; บุญชัย ใจเย็น, 2553 และ ทวีป วรดิลก, 2546) ผลงานเหล่านั้นแสดงถึง ความคิดทางการเมืองของจิตรในแต่ละยุคสมัย ตั้งแต่ไทยปกครองจังหวัดพระตะบอง เสียดินแดนกลับคืนให้ฝรั่งเศส ยุคชาตินิยมจอมพล ป. พิบูลสงคราม ยุคเผด็จการจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ จนถึงยุคจอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งแต่ละช่วงเวลามีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในชีวิตของจิตร เช่น กรณีโยนบก พักการเรียน ติดคุก เป็นต้น โดยมีการสอดแทรกวิธีการดำเนินชีวิตที่ต้องต่อสู้กับปัญหาต่าง ๆ และมีความอดทนทั้งเรื่องเรียน การทำงาน และความใฝ่ฝันของชีวิตจากวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งหมดในข้างต้น แสดงให้เห็นว่าจิตรเป็นผู้มีบทบาทอย่างโดดเด่น ทั้งในด้านการเขียนและการแปลหนังสือและเอกสารเกี่ยวกับลัทธิมาร์กซ์ รวมทั้งมีกิจกรรมทางการเมืองในหมู่ปัญญาชน จนกระทั่งท้ายที่สุดจิตรได้เข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) เป็นนักปฏิวัติอย่างเต็มตัว

4. มุมมองกลุ่มต่าง ๆ ที่มีต่อจิตร ภูมิศักดิ์

4.1 กลุ่มอาจารย์และเพื่อนในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

“...ของขวัญวันเกิดที่จิตรมอบให้ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน 2493 เป็นหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอดิสัย

สุริยาภา ทรงพิมพ์ ในงานฉลองพระชันษาครบ 5 รอบ เมื่อ พ.ศ. 2493[3]...” (ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์, สัมภาษณ์: 31 มีนาคม 2560)

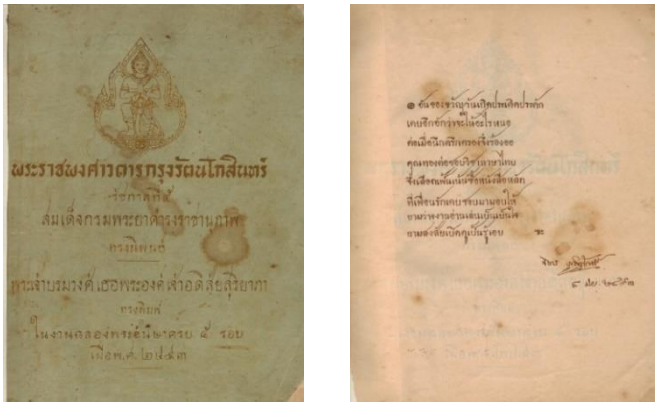

ภาพที่ 2 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นของขวัญวันเกิดที่จิตรมอบให้ ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา
ที่มา: ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์ (2560)

อันของขวัญวันเกิดประเดิดประดัก เคยอึกอักว่าจะให้อะไรหนอ
ต่อเมื่อนึกตรึกตรองจึ่งร้องออ คุณทองต่อชอบวิชาภาษาไทย
จึ่งเลือกเฟ้นเน้นซื้อหนังสือหลัก ที่เพื่อนรักเคยชอบมามอบให้
ยามว่างงานอ่านเล่นเย็นเย็นใจ ยามสงสัยเปิดดูเป็นรู้เอย

จิตร ภูมิศักดิ์
8 มิถุนายน 2493

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เคยเขียนเรื่องพระเกี้ยว ลงในหนังสือมหาวิทยาลัย ฉบับ 23 ตุลาคม 2496 หวนกลับไปเมื่อ 20 มิถุนายน 2493 เคยเขียนอธิบายหนังสือบทละครดึกดำบรรพ์ตอนจองถนน ว่าได้รวมอยู่ในห้องขายหนังสือของหอสมุดแห่งชาติ จิตรได้พบเข้าจึงได้ซื้อมาในราคาเท่า ๆ กับเล่มอื่น เป็นเงิน 3 บาท จากเหตุผลที่ว่าฉบับทรงแก้ไว้ คือ ฉบับที่รัชกาลที่ 6 ทรงแก้ด้วยลายพระหัตถ์ก่อนจะพิมพ์ฉบับจริงออกมา โดยเฉพาะตัวลายมือดินสอหน้าปกด้านในเขียนไว้ว่ากรมราชเลขานุการในพระองค์ยิ่งเป็นเหตุผล 1 ใน 5 ข้อที่ยืนยันว่าเป็นลายพระหัตถ์รัชกาลที่ 6 ย่อมแสดงอย่างแน่ชัดว่าเป็นลายพรหัตถ์รัชกาลที่ 6 สมควรที่ผู้รักทางวรรณคดีจะเก็บรักษาลายพระหัตถ์บรมกวีไว้ด้วยความภาคภูมิใจ จากที่กล่าวมาแสดงว่าจิตรกับทองต่อคงต้องนำหนังสือเล่มนี้มาถกเถียง วิสาสะ หาเหตุผลว่าใช่ลายพระหัตถ์รัชกาลที่ 6 หรือไม่ พร้อมทั้งหาหลักฐานอ้างอิงประกอบเทียบกับลายพระหัตถ์ในหนังสือ วิธีใหม่สำหรับใช้สระและเขียนหนังสือไทย ซึ่งได้หล่อตัวพิมพ์ตามลายพระหัตถ์ทั้งสิ้นไม่ใช่เอาหนังสือมาเก็บเป็นเครื่องลายคราม ดังที่หลายท่านนิยมกัน (วิชัย นภารัศมี, 2546) แสดงถึงการมีหัวใจเป็นนักวิชาการ

พระยาอนุมานราชธน เคยเป็นอาจารย์สอนภาษาไทยให้จิตรสมัยเรียนชั้นปี 1 และเคยถกเถียงกันในปัญหาภาษาไทยหลายครั้ง ท่านกล่าวว่า “เด็กคนนี้ไบร์ทมาก ผมรู้จักดี เคยสอนเขาที่คณะอักษรศาสตร์ สอนวิชาภาษาไทยได้เต็มร้อย ผมต้องหักออกสามคะแนน กลัวเขาจะเหลิง แต่ก็บอกเขาตรง ๆ นะ” (บุญชัย ใจเย็น, 2553) นอกจากนี้พระยาอนุมานราชธนยอมรับเช่นกันว่า “ผมไม่เชื่อว่า นายจิตรหัวรุนแรง แต่มีความรู้สึกว่าคนรุ่นเก่า จะไม่เข้าใจเขา ถ้าหากเด็กรุ่นหลังไม่มีความคิดริเริ่มโลกก็ไม่ก้าวหน้านะ” (บุญชัย ใจเย็น, 2553)

[3] หนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 ประกอบด้วย 12 ตอน ดังนี้ ตอนที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ตอนที่ 2 พระราชประวัติพระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อก่อนเสวยราชย์ ตอนที่ 3 พระมหาอุปราช ตอนที่ 4 ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ตอนที่ 5 บรมราชาภิเษก ตอนที่ 6 เลียบพระนคร ตอนที่ 7 อุปราชาภิเษก ตอนที่ 8 เฉลิมศักดิ์ ตอนที่ 9 แก้ไขระเบียบการในราชสำนัก ตอนที่ 10 เหตุการณ์ซึ่งต้องระงับเมื่อแรกขึ้นรัชกาลที่ 5 ขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวาย เมื่อวันที่ 12 เมษายน พระพุทธศักราช 2471 การเกี่ยวข้องกับฝรั่งต่างประเทศ ตอนที่ 11 เหตุการณ์ซึ่งต้องระงับเมื่อแรกขึ้นรัชกาลที่ 5 และตอนที่ 12 เรื่องรับทูตแลทำหนังสือสัญญาเมื่อแรกขึ้นรัชกาลที่ 5

วิลเลียม เจ เก็ดนีย์ ได้พูดกับอาจารย์ผู้หญิงคนหนึ่ง (อาจารย์จินตนา ยศสุนทร) ไว้ว่า “คุณไม่ใช่หรือที่ว่าหนังสือพิมพ์มันแดงตลอดเล่ม และจิตรเป็นอย่างนี้สมหรือยัง” อาจารย์ท่านนั้นยังหาว่าเก็ดนีย์น่าจะแดงเหมือนกัน เก็ดนีย์กล่าวว่า “อาการเช่นนี้ดูจะเป็นโรคระบาด คือ ไม่พอใจอะไรขึ้นมาสักอย่างก็หาว่าแดงไปเลย เรื่องหาว่าผมแดงนั้นผมไม่ตกใจอะไร พวกผู้ใหญ่ในวงการทั้งฝรั่งและไทยก็รู้จักผมดี ตลอดเวลาที่อยู่เมืองไทย 6 ปีกว่า คงไม่มีใครเชื่อว่าผมแดงแน่ ถึงจิตรก็เถอะ ถ้าแดงผมก็ไม่ให้เขาอยู่ด้วยเสียนานแล้ว” (จิตร ภูมิศักดิ์, 2539)

ศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณ ผู้เชี่ยวชาญภาษาเขมรแห่งกรมศิลปากร ถึงกับยอมรับว่าจิตรเก่งภาษาเขมรที่สุดในเมืองไทย และทางคณะหรือทางราชการควรจ้างไว้ให้สอนให้ทำงานค้นคว้า

ดร.เกร็ก เรย์โนลด์ เป็นนักวิชาการต่างชาติคนแรกที่สนใจศึกษาและค้นคว้าชีวิตและงานของจิตร เขียนเป็นภาษาอังกฤษพิมพ์ออกเผยแพร่ กล่าวว่า “จิตรนั้นเป็นผู้มีการก่อเกิดสองครั้ง ครั้งแรกเขาเกิดและดับไปตามวิถีของนักต่อสู้เพื่อสิทธิประชาธิปไตยในระบอบเผด็จการ ครั้งที่สองเป็นการกำเนิดแห่งตำนาน จิตร ภูมิศักดิ์ นับเป็นตำนานที่ได้รับการกล่าวขวัญถึงยุคสมัยปัจจุบัน วันเกิดครั้งที่สองนี้อุบัติขึ้นในวันที่คนไทยลืมได้ยาก คือ 14 ตุลาคม 2516” (ทวีป วรดิลก, 2546)

4.2 กลุ่มคุกลาดยาว

กลุ่มนักโทษการเมืองในคุกลาดยาว แบ่งได้ 5 กลุ่ม ดังนี้ (บุญชัย ใจเย็น, 2553)

1) กลุ่มแรก สมาชิกองค์กร จัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) เช่น เปลื้อง วรรณศรี อุดม สีสุวรรณ หนก บุญโยดม

2) กลุ่มที่สอง นักการเมืองแนวสังคมนิยม เช่น เทพ โชตินุชิต พรชัย แสงชัจจ์ เจริญ สืบแสง

3) กลุ่มที่สาม พวกนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ เช่น อุทธรณ์ พลกุล อิศรา อมันตกุล สนิท เอกชัย เชลง กัทลีระดะพันธ์

4) กลุ่มที่สี่ นักศึกษาปัญญาชนที่มาจากรั้วจุฬาฯ เช่น จิตร ภูมิศักดิ์ ประวัติ ศรีมันตะ และสุธี คุปตารักษ์ จากรั้วเกษตรฯ เช่น นิพนธ์ ชัยชาญ และบุญลาภ เมธางกูร เป็นต้น

5) กลุ่มที่ห้า ชาวนาจากบ้านนอก และชาวเขาจากดอยภาคเหนือ

องค์กรพรรคในลาดยาวแบ่งออกเป็น 2 ปีก ปีกขวามีกรรมการกลางพรรคกับสมาชิกพรรคภาคใต้ (โจมตีปีกซ้ายว่าเป็นพวกฉวยโอกาสเอียงซ้ายหรือลัทธิสุ่มเสี่ยง) ปีกซ้ายมีสมาชิกพรรคภาคอีสานกับกลุ่มหนุ่ม[4] (มีสมาชิกพรรคอาวุโสจากศรีสะเกษเป็นหัวหอกโจมตีฝ่ายตรงข้ามว่าเป็นพวกฝันกลางวันหรือลัทธิยอมจำนน) การต่อสู้ของสองปีกดำเนินไปเป็นระยะ ๆ โดยมีธง แจ่มศรี กรรมการกลางจะเป็นผู้ทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทหลายครั้ง ภายในคุกลาดยาวต่อสู้ทางความคิดอย่างดุเดือด ปีกซ้ายจะเอาเทพ โชตินุชิต ส่วนปีกขวาจะเอานายแพทย์เจริญ สืบแสง เมื่อหาข้อยุติไม่ได้ ปีกซ้ายก็เลือกเอาเทพ โชตินุชิต ออกโรงทุกครั้งที่เคลื่อนไหว (แคน สาริกา, 2532) ดังที่ทองใบ ทองเปาด์ บันทึกเอาไว้กรณีการจัดงานฉลองวันกรรมกรสากล ปี พ.ศ. 2506 ตามปกติชาวลาดยาวจะจัดงานวันกรรมกรทุกปี แต่ปีนี้กลับมีบางส่วนไม่เห็นด้วยและไม่ยอมให้ความร่วมมือ “แม้ว่าอีกกลุ่มหนึ่งไม่ยอมมาร่วมการฉลองนี้ ด้วยทางคณะกรรมการดำเนินงานฉลองวันกรรมกรสากลก็ยึดมั่นที่จะไม่ไปแตะต้อง หรือก่อให้เกิดการกระทบกระเทือนน้ำใจกันขึ้นได้” (แคน สาริกา, 2532)

ทองใบ ทองเปาด์ กล่าวว่า “วันหนึ่งมีปัญญาชนคนหนึ่งไปหาผมบอกว่า...นี่ทองใบ ความจริงแผนกการผลิตนี้มีผู้ต้องการไปทำอีกมากนะ แต่เขาไม่อยากไปเพราะมีบุคคลบางคนที่เขาไม่ชอบหน้าลงไปทำอยู่ด้วย ถ้าคุณเอาหมอนั่นออกเสียคงจะมีคนไปทำอีกมาก ผมมองเขาอย่างประหลาดใจ...บุคคลที่ปัญญาชนคนนั้นเกลียดขี้หน้าก็จิตรนั่นเอง” (แคน สาริกา, 2532) นอกจากนี้คนแก่บางคนในกรรมการกลางพรรคยังกล่าวหาว่าจิตรกับพวกเป็นหนุ่มเลือดร้อนหรือซ้ายไร้เดียงสา

4.3 กลุ่มเพื่อนสหายปรีชา

สุวิทย์ เนียมสา เป็นกรรมกรรถไฟมักกะสัน สมัยอยู่ดงพระเจ้าใช้ชื่อว่าสหายดาว พูดถึงสหายปรีชาว่า “ความใจร้อนของเขา ทำให้ผมลำบากใจเหมือนกัน เขาเป็นคนหนุ่มที่เร่าร้อน บางทีออกจะเสี่ยงไปหน่อย เรื่องขอไปทำงานมวลชนหรือขอไปลำเลียงข้าว มันมีอันตราย แต่เขาก็ว่าต้องการจะทดสอบตัวเองต่อความยากลำบาก ผมว่าเขากล้าเกินไปแล้ว เขายังขาด

[4] กลุ่มหนุ่ม หรือกลุ่มเยาวชน จิตรเป็นแกนหลักของกลุ่มนี้ เพื่อนในกลุ่มนี้ เช่น บุญลาภ เมธางกูร นิพนธ์ ชัยชาญ ทองใบ ทองเปาด์ เป็นต้น

ประสบการณ์ แต่จิตรก็มีจุดเด่นกว่าสหายปัญญาชนคนอื่น คือ ความเป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตัวนี่ละ เป็นเสน่ห์ในตัวเขาที่ทำให้สหายชาวนารักเขามาก เขาเป็นคนชอบพูดชอบคุย ไม่เคยเบื่อหน่ายที่จะชี้แจงเรื่องราวแปลก ๆ ใหม่ ๆ ให้สหายชาวนาเข้าใจ โดยเฉพาะวิทยาการใหม่ ๆ นั่งก็คุยนอนก็คุย" (แคน สาริกา, 2532)

สหายสวรรค์ กล่าวว่า "นับแต่แรกเจอกันทำให้รู้สึกว่ามันถูกชะตากันทันที เขาเป็นคนยิ้มง่ายและพูดคล่อง ใครได้คุยด้วยก็ต้องนิยมชมชอบ สหายปรีชาเป็นปัญญาชนคนเดียวในทับใหญ่ที่สหายชาวนายอมรับว่ามีความสามารถสูง อย่างงานลำเลียงข้าวทั้งหนักและเหนื่อย เขาก็ประสงค์จะไปลำเลียงด้วย ทางจัดตั้งพยายามบ่ายเบี่ยงไม่ให้เขาไปลำเลียง หลายครั้งเขารบเร้าสหายดาว ผู้นำฝ่ายทหารในทับ สุดท้ายต้องยอมให้เขาร่วมขบวนลำเลียงด้วยเป็นบางครั้ง" นอกจากนี้ สหายปรีชาเป็นนักปลุกเร้าจิตใจที่เก่งคนหนึ่งในความคิดของสหายสวรรค์ และได้ยกเรื่องรอบตัวมาเปรียบเทียบอย่างง่าย ๆ สอนเรื่องการเมืองให้ชาวนาฟังเป็นที่ถูกอกถูกใจ เช่น ระหว่างแบกเป้ข้าว สหายปรีชากล่าวว่า "การปฏิวัติก็เหมือนกับการแบกเป้ข้าวปีนเขานี่ละสวรรค์ มันยากลำบาก ต้องเสียเหงื่อเสียแรง ถึงเขาสูงผาชัน เราก็จะปีนขึ้นไปเหยียบสันเขาให้ได้ ไม่เหนื่อจิตใจกล้าสู้กล้าเอาชนะของเราหรอก" เมื่อเห็นไฟป่า สหายปรีชากล่าวว่า "เพลิงปฏิวัติแผ่สะพัดโหมฮือเป็นเปลวลุกลาม ไฟปฏิวัติมันก็เป็นแบบนี้ ตอนนี้เราจุดมันขึ้นมาแล้ว รอเวลาอีกไม่นาน ไฟสงครามประชาชน มันจะลุกลามไปทั่วแผ่นดินไทย" พอไปวิดปลาในหนองน้ำ สหายปรีชากล่าวว่า "การปฏิวัติก็ถูกเปรียบเป็นเช่นการวิดปลา ลงมือทีแรก ๆ ไม่เห็นปลาสักตัว พอวิดน้ำออกไปเรื่อย ๆ จึงมองเห็นตัวปลา จนน้ำแห้งก็จับปลาได้ นั่นหมายถึงเราได้รับชัยชนะ" (แคน สาริกา, 2532)

กล่าวโดยสรุป มุมมองของกลุ่มต่าง ๆ ที่มีต่อจิตรขึ้นอยู่กับระดับความคิดทางการเมืองของแต่ละกลุ่ม ซึ่งทัศนะเหล่านี้ย่อมมีความหลากหลาย

5. ตัวบทในบริบททางการเมือง

ผลงานบทประพันธ์ของจิตรฯ มีทั้งประเภทร้อยแก้ว และร้อยกรอง เช่น บทเพลง โคลงกลอน เรื่องราวประวัติศาสตร์ ภาษา นวนิยาย และบทความเสียดสีสังคม เป็นต้น ซึ่งการศึกษาความคิดทางการเมืองของบุคคลในครั้งนี้ จะกล่าวถึงผลงานที่สะท้อนให้เห็นความคิดทางการเมืองของจิตร ที่อยู่ในบริบทการเมืองแบบเผด็จการในยุคสมัยนั้น ดังต่อไปนี้

5.1 โฉมหน้าศักดินาไทยในปัจจุบัน

จิตรได้กล่าวถึงความเป็นมาของศักดินาไทยโดยใช้หลักประวัติศาสตร์วิพากษ์ของคาร์ล มาร์กซ์ ตามหลักพัฒนาการประวัติศาสตร์ของสังคมว่าเป็นการพัฒนาไปตามลำดับขั้นตอน กล่าวคือ ทุกสังคมต้องผ่านสังคมชุมชนบรรพกาล สังคมทาส สังคมศักดินา สังคมทุนนิยม และสังคมคอมมิวนิสต์ ต่อการพัฒนาดังกล่าว จิตรเชื่อว่าสังคมอยุธยาผ่านสังคมยุคบรรพกาล ยุคทาส มาเป็นสังคมศักดินา แต่จิตรโต้เถียงว่าการที่นักประวัติศาสตร์ไทยพยายามอธิบายว่าสังคมสุโขทัยไม่ผ่านยุคทาส จิตรบอกว่าสังคมสุโขทัยก็ผ่านยุคทาสเหมือนกัน เพราะร่องรอยทาสยังปรากฏในหลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงว่าเมื่อพ่อแม่ตายไพร่ฟ้าข้าไทตกเป็นสมบัติของลูก จิตรอธิบายว่า ข้าไท คือ ทาส ส่วนที่เข้าใจกันว่าสังคมสุโขทัยคล้ายกับยุคเสรีชนนั้น ความจริง คือ ยุคศักดินาเบื้องต้น แต่ในระยะเวลาเดียวกันนั้นอาณาจักรอยุธยาซึ่งครอบครองตั้งแต่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาไปจนถึงภาคใต้ ได้พัฒนาเข้าสู่ระบบศักดินาเต็มรูปแบบแล้ว นั่นคือกษัตริย์เทวราชา เป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งหมด แล้วแบ่งให้เจ้าขุนมูลนายที่มีบรรดาศักดิ์ลดหลั่นกันลงไปถือครองที่ดินมากน้อยตามตำแหน่ง พร้อมกันนี้ได้แบ่งที่ดินให้แก่วัดเช่นเดียวกับศักดินาในยุโรป ปรากฏว่ามีหลักฐานการถือศักดินาของวัดทั่วทุกมณฑลในบริเวณภาคกลางไปจนถึงภาคใต้ การพัฒนาศักดินาของอยุธยาถือว่าพัฒนาจากรากฐานเก่าของเขมรโบราณ แต่ได้มาเติมเต็มซึ่งมีความมั่นคงและกว้างขวางกว่า ทั้งนี้มีการจัดลำดับหมวดหมู่ผู้ถือศักดินาอย่างชัดเจน เช่น กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ ถัดลงมาเป็นพวกเจ้าพระยาซึ่งแบ่งเป็นสมุหนายกและสมุหกลาโหม ถัดมาเป็นพวกเจ้าเมืองและพวกขุนนางระดับต่าง ๆ ทั้งหมดนี้มีระบบไพร่เป็นกำลังการผลิต ซึ่งไพร่ทั้งหลายขึ้นกับมูลนายที่ตนสังกัด ไพร่บางประเภทถือที่ดินได้ 5 ไร่ บางประเภท 10 ไร่ และไพร่ที่ถือที่ดินสูงสุดได้ 15 ไร่ คือ ไพร่มีครัว หมายถึง ไพร่ที่นำครอบครัวอื่นมาทำการผลิตในที่ดินเจ้าขุนมูลนายที่ตนสังกัด มรดกของศักดินาไทยได้ตกทอดมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ และอาจจะตกทอดมาถึงทุกวันนี้ คือ เจ้าที่ดิน ค่าเช่าที่ดิน ภาษีที่ดิน การทำนาแบ่งครึ่ง การกรีดยางแบ่งครึ่ง เป็นต้น (สมสมัย ศรีศูทรพรรณ, 2539)

บริบททางการเมืองในช่วงนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490-2499 เป็นช่วงรอยต่อระหว่างการที่จักรพรรดินิยมอเมริกาได้ขับไล่เจ้าอาณานิคมแผนเก่า ซึ่งมักจะใช้วิธีการขูดรีดจากประชาชนโดยตรงโดยยึดอำนาจ และชิงผลประโยชน์จากศักดินา มาสู่ยุคของจักรพรรดินิยมที่พยายามเข้าโอบอุ้มศักดินา เพื่อดึงเอาผลประโยชน์อีกทอดหนึ่ง เพราะต้องการต่อต้านระบอบ

คอมมิวนิสต์ของจีนด้านหนึ่ง และเพื่อลดต้นทุนการผลิตโดยให้ศักดินาเป็นผู้แบกรับภาระจากการต่อต้านจากประชาชนโดยตรง จิตรจึงเห็นว่าการเข้าใจความขัดแย้งซึ่งเกิดจากระบอบศักดินาน่าจะเห็นได้ชัดเจนกว่า ทำให้เลือกศึกษาปัญหาดังกล่าวขึ้นก่อน (สมสมัย ศรีศูทรพรรณ, 2539; อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543)

5.2 ศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน

จิตร ใช้นามปากกาว่า ทีปกร (2531) ในการแต่งหนังสือเล่มนี้ โดยกล่าวว่า ศิลปะมี 2 ประเภท (1) ศิลปะเพื่อศิลปะ (2) ศิลปะเพื่อชีวิต ผู้เขียนให้ความหมายว่า ศิลปะคือการแสดงออกของศิลปินในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งภาพวาด ประติมากรรม และวรรณกรรม ศิลปะเพื่อศิลปะมักจะแสดงออกโดยตัวของมันเอง เพื่อสะท้อนความสวยงามหรือลักษณะส่วนตัวของผู้สร้างสรรค์ศิลปะนั้น ๆ ส่วนใหญ่เป็นนามธรรมไม่เกี่ยวข้องกับชีวิต สังคม การเมือง แต่เน้นสุนทรียภาพ ภาพวาดของสำนักนี้จะเน้นความงดงามของสีสันและสิ่งที่ตนเองวาด ในทำนองเดียวกันวรรณกรรมประเภทนี้มักจะพูดถึงความรักส่วนตัวของเจ้าของวรรณกรรมหรือพูดเฉพาะเรื่องส่วนตัวเท่านั้น ในทางตรงกันข้ามศิลปะเพื่อชีวิตได้สะท้อนปัญหาสังคมปัจจุบันเพื่อให้ประชาชนได้คิดหาหนทางพัฒนาไปสู่สภาพที่ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ วรรณกรรมเพื่อชีวิตส่วนใหญ่จะโต้แย้งสภาพสังคมที่พิกลพิการในขณะนั้น และนำเสนอสิ่งที่ดีกว่า รวมทั้งนำข้อบกพร่องในสังคมมาเสนอในลักษณะประชดประชัน วิพากษ์วิจารณ์โจมตี แม้แต่ในยุคศักดินาก็ปรากฏวรรณกรรมที่สะท้อนความไม่เสมอภาคระหว่างเจ้าขุนมูลนายและไพร่ สะท้อนความไม่ยุติธรรมด้านกฎหมาย บรรยายถึงสภาพการถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบ ความทุกข์ยากทรมานของไพร่ทาส

5.3 บทความเรื่อง อดีต ปัจจุบัน อนาคต ของสตรีไทย

จิตร ใช้นามปากกา ทีปกร (2519) ในการเรียบเรียงบทความเรื่องนี้ โดยกล่าวถึงปัญหาความไม่เสมอภาคและความไม่เท่าเทียมกันระหว่างหญิงและชาย โดยเริ่มตั้งแต่สมัยอดีตจากการตีความในวรรณคดี เหตุการณ์สำคัญในสำนักพระราชวัง และการถวายฎีกาสมัยรัชกาลที่ 4 จะพบว่าผู้หญิงไทยทุกชนชั้นถูกเหยียบย่ำคุณค่าแห่งการเป็นคน มีค่าเพียงแค่เป็นวัตถุบำบัดความใคร่และทาสรับใช้ในเรือนผู้ซื่อสัตย์ และในพวกชนชั้นศักดินานิยมการแสดงน้ำใจรักซึ่งกันและกัน โดยการยกหญิงหรือบางทีก็เมียให้แก่กัน เช่น กษัตริย์จะปูนบำเหน็จความชอบของข้าราชการ ข้าราชบริพาร นายทัพ นายกอง โดยการยกหญิงสาวหรือไม่ก็นางสนมกำนัลให้เป็นรางวัล และทุกครอบครัวถูกมอมเมากันหมดในการซื้อขายหญิง โดยบิดเบือนมาเป็นสินสอดทองหมั้น ไม่มีสิทธิ์ที่จะเลือกคู่ครองด้วยตนเอง เพราะฉะนั้นหญิงไทยได้ถูกกดขี่และขูดรีดอย่างหนักถึง 2 ชั้น คือ การขูดรีดทางชนชั้นและการขูดรีดทางเพศ พอเข้าสู่ยุคทุนนิยมหญิงเริ่มได้เสรีภาพส่วนบุคคลตามคติเสรีนิยมหรือใครมีอยาวสาวได้สาวเอา สภาพเรือนร่างกลายมาเป็นสินค้า สภาพการถูกกดขี่ขูดรีดทารุณกว่าเดิม การทำการเกษตรในชนบทถูกขูดรีดจากพวกนายทุนเป็นหนี้สิ้นไม่มีกิน ต้องอพยพไปทำงานโรงงานหรือไปทำงานอาชีพโสเภณี ฐานะของหญิงไทยภายหลังการปฏิวัติประชาธิปไตยของชนชั้นกลาง ยังคงเป็นวัตถุบำบัดความใคร่แบบยุคศักดินาและเลวร้ายกว่าเดิมหลายเท่า แต่การเป็นทาสรับใช้ในครัวเรือนมีทั้งเลวลงและกระเตื้องขึ้น เช่น ได้รับสิทธิทางการเมืองเกี่ยวกับการเลือกตั้งและรับเลือกตั้ง เป็นต้น แต่ความเป็นจริงไม่มีผลในทางปฏิบัติเท่าที่ควร สำหรับการศึกษาอย่างเสรีอยู่ภายใต้ระบบการค้าของคนมีเงินเท่านั้นที่จะสามารถซื้อการศึกษาได้ อนาคตของสตรี คือ การลุกขึ้นของสตรีผสานพลังทั้งมวลเข้าด้วยกัน เพื่อออกมาถามทวงสิทธิ์ เพื่อต่อสู้และช่วงชิงด้วยตนเอง ไม่มีการปลดปล่อยใดที่จะได้มาจากการหยิบยื่นจากผู้อื่น เพราะฉะนั้นตัวของสตรีเองจึงมีความสำคัญมากที่สุดในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งความเสมอภาคระหว่างเพศหญิงและชาย

5.4 ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ

จิตร ภูมิศักดิ์ (2556) เขียนเรื่องนี้ขึ้น เพื่อต้องการทำความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชนชาติไทย โดยใช้หลักฐานทางภาษานิรุกติศาสตร์และหลักศิลาจารึกที่ปรากฏในพื้นที่ของชนชาติข้างเคียง รวมทั้งผลการค้นคว้าของนักวิชาการต่างประเทศ ทั้งนี้ เพื่อโต้แย้งและทำลายเพดานความคิดของนักประวัติศาสตร์ไทยรุ่นเก่า เช่น กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นต้น ซึ่งนักประวัติศาสตร์ไทยรุ่นเก่าพยายามรวบรัดตัดตอนประวัติศาสตร์รับใช้ระบอบการเมืองแบบศักดินา จึงเป็นความหมายเกี่ยวกับชนชาติไทยอย่างคับแคบ และขาดลักษณะการศึกษาที่สัมพันธ์กับสภาพสังคมแต่ละยุค

ในส่วนเนื้อหาจิตร ได้นำภาษาเรียกของชนชาติต่าง ๆ ต่อคนไทและคนสยาม กล่าวคือ ในศิลาจารึกโบราณปรากฏอยู่ในจารึกมอญ พม่า และจารึกของขอม ตั้งแต่ยุคก่อนนครหลวง ทุกจารึกของทุกชนชาติที่กล่าวมานี้ ล้วนแต่เรียกคนไท ตั้งแต่ล้านนา ล้านช้าง ไทอาหม ไทใหญ่ และไทลุ่มเจ้าพระยา มอญ เรียกไทว่า เซม พม่า เรียกไทว่า ชาน ขอม เรียกไทว่า เสียม จีน เรียกไทว่า ส้าน ทุกคำเป็นรากศัพท์เดียวกัน ซึ่งกลายมาเป็นคำว่าสยาม ดังนั้น คำว่าสยามจึงเป็นชื่อเรียกคนเชื้อชาติไท

แต่ชนชั้นศักดินาไทยนำมาใช้เป็นชื่อราชอาณาจักรสยาม นับว่าเป็นการผูกขาดชื่อสยามแต่เพียงผู้เดียว และในที่สุดคำว่าสยามกลายเป็นชื่อประเทศไม่ใช่ชื่อเชื้อชาติ ส่วนเชื้อชาตินั้น คำว่า ไท แปลว่า คน เช่นเดียวกับชื่อเรียกเผ่าพันธุ์อื่น ๆ ที่เขาประกาศตัวเองเป็นชื่อของเขา ล้วนแต่ประกาศความเป็นคนเท่านั้น ไม่ว่าชนเผ่าไหนต่างประกาศชื่อให้คนอื่นรู้ว่าพวกเขาเป็นคนไม่ใช่สัตว์ เช่น ชนเผ่าไทในภาคใต้ของมณฑลยูนาน ราชสำนักจีน เรียกว่า พวก ฮวน หมาน และเย หมายถึง คนป่าเถื่อนทั้งนั้น แต่คนไท ต้องเรียกตัวเองว่า ไท แปลว่า คน บางแห่งเรียก ไทเมิง ประกาศให้คนจีนรู้ว่าเป็นคนเมืองไม่ใช่คนป่า เงาะป่า เรียกตัวเองว่า เมนิก แปลว่า คน พวกข่าในลาว เรียกตัวเองว่า ขมุ แปลว่า คน

สำหรับสังคมไทยยังดูถูกเหยียดหยามชนเชื้อชาติไทด้วยกัน เช่น ไทล้านนา ไทล้านช้าง ว่าเป็นคนลาว ความพยายามในการดูถูกคนเป็นวัตถุประสงค์ทางการเมืองที่จะกดชนชาติอื่นว่าต่ำกว่าตนลงไปเป็นทาส ชนชั้นศักดินาไทยก็เช่นเดียวกันกดขี่ข่มเหงชนชาติอื่น ๆ เช่น พวกขมุ (มอญเขมร) หลายสิบเผ่าในประเทศไทย เผ่าชาวเขาที่เป็นกลุ่มพม่า-ทิเบต และไทล้านนา ไทล้านช้าง (ไทลาว) ล้วนแต่ถูกกดขี่จากระบบศักดินาสยาม นอกจากนี้จิตรได้ทำลายเพดานความคิดทางประวัติศาสตร์ชนชั้นศักดินาไทยที่เคยวางเพดานไว้แค่ยุคสุโขทัยเท่านั้นด้วย

5.5 โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา

จิตร ภูมิศักดิ์ (2547ก) เห็นว่าโองการแช่งน้ำเกิดขึ้นก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่สมัยอยุธยาตอนต้นได้นำมาแต่งเป็นโองการแช่งน้ำใหม่ เพราะโองการแช่งน้ำมีทั้งภาษาสันสกฤตและภาษาไทย เริ่มต้นของโองการแช่งน้ำอ้างถึงพระเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ต่อมาพูดถึงการสร้างโลก การเกิดมนุษย์ และการสาปแช่งผู้ที่คิดทรยศต่อระบบศักดินา

ข้อบกพร่องที่เกิดกับโองการแช่งน้ำ คือ ผู้แต่งยุคนั้นยังสับสนในเทพเจ้าของพราหมณ์ ใช้คำสาปแช่งเป็นภาษาสันสกฤตที่แปลงเป็นไทยมาแล้ว ใช้คำภาษาไทยและคำแช่งที่มีลักษณะเป็นชีวิตประจำวันของคนในยุคนั้น เช่น ไปป่าก็ให้เสือกัด เป็นต้น ซึ่งอาจจะลอกแบบมาจากของล้านช้างและล้านนาหรือยุคสมัยพ่อขุนรามคำแหง เป็นคำสาปแช่งที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา

วิวัฒนาการของสังคมไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เดิมสุวรรณภูมิทั้งหมดตกอยู่ภายใต้การยึดครองคือ มอญ เขมร และชวามลายู บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่ภายใต้อิทธิพลมอญ-ละโว้ สำหรับละโว้อยู่ในตระกูลมอญเขมร ซึ่งสร้างบ้านสร้างเมืองตั้งแต่สมัยทวารวดีมีมอญเป็นชนชั้นปกครอง มาถึงสมัยอู่ทองมีมอญ-ละโว้ร่วมกันปกครอง บางครั้งตกอยู่ใต้การปกครองของขอม มาถึงอยุธยามีละโว้ไทมอญร่วมกันปกครอง

ชนเผ่าไทเข้ามาอยู่ในแดนสุวรรณภูมิในลักษณะผู้มาขออาศัยกับเจ้าของเดิม แลกเปลี่ยนโดยการให้ผลผลิตแก่ผู้ปกครองชนพื้นเมือง ไม่ใช่มาในฐานะผู้พิชิตคนพื้นเมือง แตกต่างจากไทล้านนาและไทล้านช้างที่เข้ามายึดครองในฐานะผู้พิชิตและกดขี่คนพื้นเมืองลงเป็นทาส

สรุปว่าโองการแช่งน้ำเป็นวรรณคดีโคลงห้าแต่งขึ้นมาเพื่อสาปแช่งข้าราชการที่ทุจริต และสะท้อนลักษณะสังคมศักดินาไทยสมัยอยุธยา รวมทั้งแสดงให้เห็นถึงการผสมผสานทางชนชาติและการผสมผสานทางวัฒนธรรมไท ขอม มอญ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา หรืออาณาจักรอยุธยา

5.6 สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา

จิตร ภูมิศักดิ์ (2547ข) ได้ยกตัวอย่างหลักฐานจากเอกสารที่จดไว้ในสมุดข่อยของสังคมไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาประกอบกับอาศัยหลักฐานอ้างอิงจากหลักศิลาจารึกของอาณาจักรข้างเคียง เช่น อาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรขอม อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรล้านนา ตลอดถึงศิลาจารึกในภาคใต้ เช่น นครศรีธรรมราช อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นต้น ได้ข้อสรุปว่า สังคมในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นปึกแผ่นก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยามานับ 100 ปี และเชื่อว่าสังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้พัฒนาผ่านยุคต่าง ๆ และมีลักษณะก้าวหน้ากว่าสังคมไทยในล้านนา สังคมไทยอยุธยา และสังคมไทยในนครศรีธรรมราช ทั้งนี้เพราะสังคมไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยารู้จักผลิตกระดาษจากเปลือกไม้ข่อย เรียกว่าสมุดข่อยเอาไว้สำหรับจดบันทึกกฎหมายและระเบียบประเพณี ซึ่งเป็นตำราที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากขอมยุคนครหลวงและมอญ กล่าวได้ว่า สังคมไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้พัฒนาแบบแผนการปกครองที่ก้าวหน้าและมั่นคงเป็นปึกแผ่น มีหลักฐานปรากฏเป็นกฎหมายว่าสังคมในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านการปกครองระบบทาส มาสู่ระบอบศักดินา ดังที่ปรากฏในกฎหมายต่าง ๆ เช่น กฎหมายลักษณะทาส กฎหมายอาญาหลวง และกฎหมายลักษณะหนี้ เป็นต้น ในขณะเดียวกันการผลิตแบบชุมชนเกษตรซึ่งชนเผ่าไทอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เข้ามาในลักษณะผู้ขออาศัยแล้วแบ่งผลผลิตให้ผู้มีอำนาจปกครองเดิม เพราะฉะนั้น

คนไทในยุคแรกที่มาอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก็เคยตกอยู่ภายใต้ระบบทาสของเขมรโบราณ เช่นเดียวกับคนไทในเมืองอื่น ๆ แต่หลังจากอยู่ในระบบการปกครองเดียวกันภายใต้การปกครองของขอมโบราณ ทำให้คนไทกับคนพื้นเมือง ได้แก่ พวกละโว้และมอญ ผสมกลมกลืนกัน คนไทได้นำภาษาไทเข้ามาใช้ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังที่ปรากฏอยู่ในภาษากฎหมายยุคต้นของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และในโองการแช่งน้ำมีการใช้ภาษาไทมากมาย และความเป็นบึกแผ่นแข็งแกร่งของสังคมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งมีอิทธิพลของชนเผ่าไทอยู่ในชนชั้นปกครองได้พัฒนาความรู้ต่าง ๆ ทั้งมอญและขอม จนสามารถปลดปล่อยเป็นเอกราชจากขอมโบราณ และต่อมามีการย้ายเมืองมาตั้งอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาแล้วส่งกองทัพไทยไปตีขอมที่นครธมถึง 2 ครั้ง ใช้เวลา 2 ปี ก็ยึดนครธมได้ อาณาจักรไทได้นำความรู้ต่าง ๆ ของขอมมาใช้ในกรุงศรีอยุธยาและได้ปรับภาษาขอมโบราณมาเป็นราชาศัพท์ในระบอบเทวราชาของกรุงศรีอยุธยาและสืบเนื่องมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ นับได้ว่าการพัฒนาในด้านภาษาโดยเฉพาะราชาศัพท์ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤตและถูกดัดแปลงตามสำเนียงไทย จึงเป็นระบบราชาศัพท์ที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง ความสำเร็จของไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานอกจากความสำเร็จต่อเนื่องในเรื่องระบอบการปกครองและภาษาแล้ว สิ่งสำคัญ คือ ระบบการผลิตทางเศรษฐกิจด้วยเหตุที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นพื้นที่ราบที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำนา ซึ่งคนไทเป็นชนชาติที่ทำนาในที่ลุ่มอยู่แล้วและได้ผลผลิตเหลือเฟือ สามารถสร้างเมืองและกองทัพที่แข็งแกร่งสามารถยึดทั้งอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรนครศรีธรรมราชในภาคใต้ผนวกเข้ามาเป็นอาณาจักรเดียวกัน

กล่าวโดยสรุป จิตรต้องการชี้ให้เห็นถึงรากเหง้าที่มาของรัฐไทยว่ามีความสัมพันธ์ในทางประวัติศาสตร์กับชนชาติต่าง ๆ รอบประเทศอย่างไร และการสืบทอดความเชื่อทางศาสนา วัฒนธรรม และรูปแบบการปกครอง ซึ่งล้วนแล้วแต่เกี่ยวพันกับการก่อเกิดชนชั้นที่มีการกดขี่ขูดรีดทางชนชั้นมาช้านาน

6. ภาษาทางการเมืองในบริบทของจิตร ภูมิศักดิ์

จิตรเติบโตมาในช่วงที่สถานการณ์ระหว่างประเทศหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สงครามเย็น และเป็นช่วงเวลาที่ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและสหรัฐอเมริกามีความใกล้ชิดกันและเป็นสาเหตุสำคัญของการกวาดล้างผู้มีการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ สหรัฐอเมริกาเข้ามามีบทบาทในการเมืองและความมั่นคงของไทย ทางฝ่ายประเทศไทยได้แสดงจุดยืนสนับสนุนประเทศกลุ่มประชาธิปไตย โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา และอุดมคติของสหประชาชาติ ตั้งแต่สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้รับความช่วยเหลือทางการทหารจากสหรัฐอเมริกา และได้รับอาวุธยุทธภัณฑ์เพิ่มมากขึ้นช่วยสร้างกองทัพไทยให้ทันสมัยยิ่งขึ้น รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ สานต่อความสัมพันธ์อันดีกับสหรัฐอเมริกา มุ่งเน้นการพัฒนาประเทศไทยตามข้อเสนอและความช่วยเหลือของสหรัฐอเมริกาทางด้านเศรษฐกิจ เทคนิคการทหาร และโฆษณาชวนเชื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ (วิลลา วิลัยทอง, 2556)

สาเหตุของการปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ตามที่พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภวัครพันธุ์ อ้างถึงประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 2 ฉบับที่ 4 และคำปราศรัยของจอมพลสฤษดิ์ว่ามี 2 ประการ คือ (1) ภัยคอมมิวนิสต์จากนอกประเทศ คือ สาธารณรัฐประชาชนจีน เวียดนาม และสหภาพโซเวียตในบางครั้ง ส่วนคอมมิวนิสต์ไทยเป็นเพียงตัวแทนต่างชาติผู้หลงผิด และ (2) เพื่อรักษาระบอบอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขและสถาบันต่าง ๆ ของชาติให้ดำรงอยู่ต่อไป (วิลลา วิลัยทอง, 2556) จะเห็นได้ว่าการปราบปรามคอมมิวนิสต์และการจับกุมนักโทษการเมืองในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นปฏิบัติการของรัฐที่เกิดขึ้นในหลายประเทศของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

จากการศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิดของจิตร สามารถนำมาสรุปได้ว่าภาษาทางการเมืองที่นักคิดใช้เป็นประจำและเน้นย้ำให้ความสำคัญ มีดังนี้

6.1 ลัทธิรักชาติแบบรุนแรง (Radical patriotism) หมายถึง ความรักในปิตุภูมิที่บรรพบุรุษของตนได้สร้างไว้ รวมทั้งประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมโดยความยึดถือสืบต่อกันมา ต้องถือว่าคนทุกชาติในโลกเท่าเทียมกัน ความแตกต่างกันนั้นเป็นผลมาจากระบบสังคมที่ว่าด้วยการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตของมนุษย์ส่วนใหญ่ในสังคมต่างหาก ไม่มีชนชาติไหนจะยกเอาวัฒนธรรมของชนชาติหนึ่งมาเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมอีกชนชาติหนึ่ง เหมือนกับนักศึกษาศิลปะที่แท้จริงจะไม่มีวันถกเถียงหรือโต้แย้งกันถึงรสนิยมของตนในทางศิลปะ (No argument about taste) (ทวีป วรดิลก, 2546) เพราะฉะนั้นชาติของจิตร หมายถึง ประชาชนส่วนใหญ่ในชาตินั้น ส่วนความเป็นสากลนั้น หมายถึง การเคารพเอกลักษณ์ของกันและกันอย่างเสมอภาค และจิตรพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมเพื่อคนส่วนใหญ่ โดยสะท้อนผ่านงานเขียนและในท้ายที่สุดเข้าร่วมกับขบวนการปฏิวัติของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

ลัทธิรักชาติแบบรุนแรง (Radical patriotism) ดังกล่าว ได้มีนักวิชาการหลายท่านกล่าวถึง ได้แก่ Robinson (2016) กล่าวว่า ความรักชาติแบบรุนแรง คือ ไม่มีความกลัวสิ่งใด และเป็นความรักชาติที่พยายามสร้างเอกลักษณ์ของชาติในด้านการให้บริการที่ดี และเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สำหรับความรักชาติและความคิดรุนแรงของอังกฤษเป็นปัญหาต่อชนชั้นผู้ใช้แรงงาน เพราะชนชั้นผู้ใช้แรงงานเคลื่อนไหวโดยอุดมการณ์สังคมนิยมมุ่งมั่นสู่ความเป็นสากลของชนชั้นแรงงานทั่วโลก อังกฤษเป็นประเทศอุตสาหกรรมแรกในทวีปยุโรป ซึ่งตามหลักการสังคมนิยมความขัดแย้งทางชนชั้นของผู้ใช้แรงงานจะต้องเป็นความขัดแย้งทางชนชั้นที่ยั่งยืน แต่เนื่องจากอังกฤษมีอิทธิพลของความคิดรักชาติและความรุนแรงในการต่อสู้ของกระบวนการกรรมกรและชนชั้นกลาง ทำให้ความคิดสังคมนิยมของผู้ใช้แรงงานเปลี่ยนแปลงไป จนกระทั่งชนชั้นแรงงานก่อตั้งพรรคการเมือง คือ พรรคแรงงานและเป็นรัฐบาลใช้อำนาจรัฐ บทบาทการต่อต้านอำนาจรัฐที่ไม่ยุติธรรมในอดีตกลับกลายเป็นผู้ใช้อำนาจรัฐเสียเอง โดยใช้การต่อสู้ทางการเมืองแบบเสรีนิยม เพราะฉะนั้นการแข่งขันทางการเมืองของพรรคแรงงานจึงต้องปรับให้เข้ากับเอกลักษณ์ของอังกฤษ คือ ความรักชาติ ในขณะเดียวกันยังคงยึดถือชนชั้นแรงงานเป็นกำลังสำคัญแต่ละทิ้งความเป็นสากลของชนชั้นกรรมาชีพที่บอกว่าเป็นพี่น้องกันทั่วโลก ส่วน Finn (1992) กล่าวว่า การต่อสู้ที่รุนแรงของอังกฤษเกิดจากการเป็นแนวร่วมระหว่างชนชั้นแรงงานกับชนชั้นกลาง ทั้งนี้ชนชั้นแรงงานยึดอุดมการณ์สังคมนิยม ส่วนชนชั้นกลางยึดอุดมการณ์เสรีนิยม แต่ทั้งสองฝ่ายร่วมกันต่อสู้กับระบบขุนนางโดยการเคลื่อนไหวของขบวนการ Chartist มีผู้เข้าร่วม 1 แสนคน ส่วนใหญ่เป็นผู้ใช้แรงงานตั้งข้อเรียกร้องต่อรัฐบาลในสิทธิทางการเมืองและสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แต่เนื่องจากการต่อสู้กันยาวนานของขบวนการกรรมกรได้ถูกแนวความคิดรักชาติที่ชนชั้นกลางพยายามนำเข้ามาปลุกระดม เพื่อส่งเสริมความคิดเสรีนิยมให้โดดเด่นขึ้น ทั้งนี้ใช้ความรู้สึกของคนอังกฤษที่ไม่ชอบความคิดสังคมนิยมแบบสาธารณรัฐของฝรั่งเศสอยู่แล้ว โดยคิดว่าเป็นของต่างชาติ จึงไปสนับสนุนการปฏิวัติฮังการีของ Lajos Kossuth ว่าเป็นแบบอย่างแห่งการรักชาติคล้ายกับอังกฤษ และให้ Kossuth มาปราศรัยในอังกฤษ พบปะนักการเมืองเสรีนิยมและผู้นำกรรมกร จากที่กล่าวมานั้นจะเห็นได้ว่าชนชั้นกรรมกรของอังกฤษที่ต่อสู้ทางการเมืองอย่างรุนแรงและทรหดควรจะเป็นสังคมนิยม แต่กลับเป็นแรงงานที่รักชาติแบบเสรีนิยม แต่ในขณะเดียวกันแทนที่จะเป็นเสรีนิยมแบบสากล แต่กลับเป็นเสรีนิยมแบบรักชาติ รวมความแล้วเอกลักษณ์ของอังกฤษทั้งสองฝ่ายเป็นเอกลักษณ์ของความรักชาติร่วมกัน

จากที่กล่าวมาข้างต้นสอดคล้องกับแนวความคิดของจิตรในเรื่องความรักชาติในแผ่นดินเกิด และต้องการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างรุนแรง เพื่อให้ประชาชนส่วนใหญ่มีสภาพชีวิตที่ดีขึ้นและไม่มีการกดขี่ขูดรีดระหว่างชนชั้น ดังเช่นผลงานเรื่องโฉมหน้าศักดินาไทยในปัจจุบัน และศิลปะเพื่อชีวิตเพื่อประชาชน เป็นต้น

6.2 ศาสนา จิตรใช้เวลาว่างศึกษาปรัชญาของศาสนาพราหมณ์ด้วย เพื่อนำมาเทียบกับศาสนาพุทธ และสนใจค้นคว้าเกี่ยวกับพุทธศาสนา เขามีความเห็นว่าศาสนาพุทธเป็นศาสนาดี แต่ตามความเข้าใจของเขา คำว่าศาสนาซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า Religion ซึ่งแปลว่า ความรักใคร่นับถือในพระผู้เป็นเจ้า และความรู้สึกนี้เป็นความรู้สึกของพวกฝรั่งชาวตะวันตก แต่คำว่าศาสนาในภาษาไทยแปลตามตัวว่า คำสั่งสอนหรือคำสั่ง ดังนั้นความเข้าใจของชาวตะวันตกคือ เชื่อในอิทธิฤทธิ์และความลึกลับอันพิสูจน์ไม่ได้ อีกพวกหนึ่งมีความเชื่อว่า พุทธศาสนาคือหลักปรัชญาที่สอนให้มนุษย์รู้จักปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์แก่ตนและสังคมโดยสอดคล้องกันไม่ให้เชื่องมงาย ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่มีเหตุผลใช้หลักอธิบายโดยหลักวิทยาศาสตร์ คือ ใช้ความจริงเข้าอ้างและสามารถพิสูจน์ได้ จิตรเองมีความเชื่ออย่างพวกหลัง คือ คิดว่าพุทธศาสนาเป็นหลักปรัชญาที่ดี จึงนับถือพุทธศาสนา (บุญชัย ใจเย็น, 2553)

ความคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาของจิตรแบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ (1) เรื่องการปฏิบัติตัวของพระสงฆ์ที่เขียนไว้ในเรื่องผีตองเหลืองนั้นได้พูดถึงความเชื่องมงายของคนและการแสวงหาประโยชน์ของพระสงฆ์จากความงมงาย (2) เรื่องคำสอนที่มีความเหมือนและความแตกต่างระหว่างศาสนาพุทธกับลัทธิมาร์กซ์ โดยเฉพาะลักษณะของคำสอนใดเป็นวัตถุนิยมและจิตนิยม ในปัญหานี้จิตรมองว่าศาสนาพุทธมีคำสอนบางส่วนคล้ายวัตถุนิยมที่สามารถอธิบายได้แบบวิทยาศาสตร์ แต่ส่วนใหญ่ของคำสอนเป็นจิตนิยม ความเข้าใจในประเด็นเชิงปรัชญาคำสอนนี้ จิตรยังอาจไม่เข้าใจลึกซึ้งถึงความละเอียดประณีตของคำสอนและหลักปฏิบัติที่แท้จริงของศาสนาพุทธ อีกทั้งจิตรไม่ได้แยกคำสอนศาสนาพุทธออกจากการเมืองอย่างชัดเจน จึงอาจทำให้ความเข้าใจเรื่องศาสนาพุทธยังคลุมเครือ

6.3 การต่อสู้ทางชนชั้นในสังคมไทย จิตรมองการต่อสู้ระหว่างผู้รุกรานที่ได้รับชัยชนะและกดขี่คนพื้นเมืองให้เป็นทาส คนพื้นเมืองพยายามต่อสู้ให้พ้นจากความเป็นทาส โดยประกาศต่อต้านการกดขี่เหยียดหยามนั้นว่าพวกตนเป็นคนหรือมนุษย์

ดังนั้นคำเรียกตนเองของทุกชนชาติล้วนแต่มีความหมายว่าเป็นคนทั้งนั้น เพื่อให้เห็นว่าทุกคนไม่ว่าชาติใดต่างมีความเป็นคนเท่าเทียมกันทุกชาติ การแบ่งแยกชนชาติใช้ในการกดขี่กันระหว่างชนชาติ ในขณะเดียวกันภายในแต่ละชนชาติก็มีการกดขี่กันระหว่างชนชั้น

ลำดับต่อมาของการต่อสู้ คือ การต่อสู้ระดับชนชั้นในสังคมศักดินา ชนชั้นไพร่ได้ต่อสู้กับเจ้าศักดินา จนคลี่คลายขยายตัวทางประวัติศาสตร์มาตามลำดับ จากระบบการเกณฑ์แรงงาน 1 เดือน ออก 1 เดือน เป็นเกณฑ์ 1 เดือน ออก 2 เดือน จนกระทั่งกลายมาเป็นการเสียเงินรัชชูปการในรัชกาลที่ 6 ซึ่งเกิดจากการดิ้นรนต่อสู้ของไพร่ทั้งนั้น รวมทั้งการกบฏต่าง ๆ ของชาวนาภาคอีสานเรียกว่าผีบุญ จนมาถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ล้วนมีรากฐานมาจากการต่อสู้ทางชนชั้นตั้งแต่การต่อสู้ของชนชั้นไพร่มาถึงชนชั้นกลางที่ได้ต่อสู้กับระบบศักดินาไทย

7. สรุป

ความคิดทางการเมืองของจิตรเป็นความคิดของลัทธิมาร์กซ์และที่กำลังเป็นที่สนใจของปัญญาชนหัวก้าวหน้าในยุคนั้น ซึ่งตามหลักการของสกินเนอร์แล้ว ความคิดทางการเมืองจิตรได้รับการหล่อหลอมขึ้นท่ามกลางการต่อสู้ระหว่างลัทธิคอมมิวนิสต์กับลัทธิทุนนิยมในยุคเริ่มต้นของสงครามเย็น การต่อสู้ซึ่งแต่ละฝ่ายได้นำเอาจุดอ่อนและจุดแข็งของฝ่ายตรงกันข้ามและฝ่ายตนมาต่อสู้กันอย่างเข้มข้นทั้งในระดับสากลและระดับประเทศ

สำหรับความคิดทางการเมืองที่ถ่ายทอดผ่านตัวอักษรของจิตรนั้น ในด้านประวัติศาสตร์เป็นการตอบโต้ความรู้ที่อิงอยู่กับพระราชพงศาวดารและความรู้ของนักปราชญ์ยุคเก่า คือ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า ถ้าเราเอาแต่เชื่อตามพระราชพงศาวดารจะไม่สามารถรู้ได้เลยว่าประวัติศาสตร์ที่เรารับรู้อยู่นั้นเป็นอย่างไร และจิตรพยายามมองว่าในยุคสมัยเดียวกันประวัติศาสตร์ชาติไทยพัฒนามาจากบ้านเล็กเมืองน้อยและแคว้นต่าง ๆ ซึ่งไม่ได้มีอยู่เฉพาะลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเท่านั้นและเมืองมีความสัมพันธ์ มีการแลกเปลี่ยนปะทะสังสรรค์ทั้งด้านภาษาและวัฒนธรรม บางครั้งสู้รบกัน บางครั้งผูกมิตรกันก่อนที่จะมีอาณาจักร เพราะฉะนั้นหนังสือที่เขียนทั้งหมดพยายามทลายเพดานความคิดว่าการก่อตัวขึ้นของชนชาติไทไม่ได้เกิดขึ้นจากชนชาติไทชนชาติเดียว หากแต่ยังมีชนชาติอื่น ๆ ได้แก่ มอญ เขมร ละโว้ ชวา มลายู รวมอยู่ด้วย ซึ่งขัดกับวาทกรรมประวัติศาสตร์ชาติกระแสหลักของหลวงวิจิตรวาทการที่ยกย่องชนชาติไทยเหนือชนชาติอื่น ทั้งที่ขัดหลักการความเป็นจริงของการเกิดรัฐชาติ ซึ่งทุกรัฐชาติล้วนแต่เป็นรัฐประชาชาติทั้งสิ้น ไม่ได้มีแต่เชื้อชาติใดเชื้อชาติหนึ่งอยู่ในประเทศเดียวกัน

นอกจากนี้ การศึกษาอย่างกว้างขวางสมบูรณ์กว่าในองค์ประกอบของประเทศในฐานะรัฐนั้น จะต้องทลายเพดานทางความคิด ที่ยึดติดอยู่กับการกำหนดของนักประวัติศาสตร์กระแสหลักของไทย ที่กำหนดกรอบไว้เฉพาะเพดานความคิดสุโขทัยตั้งแต่ พ.ศ. 1800 ลงมา กับเพดานความคิดกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. 1893 ลงมา เป็นการตัดขาดการพัฒนาองค์ประกอบสำคัญของชาติก่อนหน้านั้น คือ การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่พัฒนาก่อตัวมาก่อนกรุงสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา

ในทางการเมืองรัฐไทยพัฒนามาจากครอบครัว หมู่บ้าน เมือง รวมกันเป็นประเทศ ระบอบการปกครองก็ผ่านมาตั้งแต่ยุคทาส ยุคศักดินา จนถึงยุคปัจจุบัน ในทางเศรษฐกิจก็เริ่มจากชุมชนกสิกรรมทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ และการประมง จนมาถึงการทำนาแบบเกณฑ์แรงงานยุคศักดินา มาสู่การค้าขายแลกเปลี่ยนเงินตรา จนเข้าสู่ยุคทุนนิยมในปัจจุบัน ในทางสังคมได้สร้างแบบแผนเฉพาะของไทย ซึ่งพัฒนามาจากสังคมที่นับถือผู้อาวุโส เครือญาติ ผี เทวดา ครูบาอาจารย์ บุคลากรทางศาสนาเป็นโครงสร้างสังคมแบบพ่อปกครองลูก ผู้ชายเป็นใหญ่ ในทางวัฒนธรรมเป็นวัฒนธรรมพราหมณ์ผสมผสานกับพุทธ

อย่างไรก็ตาม ข้อน่าสังเกตในการวิเคราะห์ของจิตรไม่ชัดเจนเรื่องการก่อตัวของชนชาติและวัฒนธรรมขอมและเกี่ยวกับอิทธิพลของมอญในพื้นที่ตั้งแต่ล้านนาจนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และไม่ชัดเจนเรื่องชวามลายู ประการแรก ขอมในกัมพูชาได้พิสูจน์หลักฐานทางโบราณคดีทั้งด้านสถาปัตยกรรม ภาษา และศาสนา ว่ารับมาจากอินเดียโดยตรง ข้อสงสัยคือ อินเดียจะข้ามไปกัมพูชาโดยไม่ผ่านประเทศไทยในปัจจุบันได้อย่างไร และในขณะนั้นมีอาณาจักรศรีวิชัย (พ.ศ. 1202) เกิดขึ้นก่อนแล้ว ภาษาที่จิตรอ้างว่าเป็นภาษาขอมโบราณที่ไปตั้งชื่อท้องถิ่นในภาคใต้นั้นไม่น่าจะถูกต้อง แต่การตกเป็นเมืองขึ้นอาจเป็นจริงตามหลักศิลาจารึกที่วัดหัวเวียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ประการที่สอง การเข้ามาของศาสนาพุทธและพราหมณ์ซึ่งจิตรไม่อธิบายตั้งแต่ต้นว่าศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์เข้ามาสู่สุวรรณภูมิได้อย่างไร จิตรไม่สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงศาสนาของกษัตริย์ขอมโบราณว่าทำไมพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 มาเป็นพราหมณ์ และทำไมพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นับถือศาสนาพุทธมหายาน แต่จิตรกล่าวว่าพราหมณ์กับพุทธมหายานอยู่ด้วยกัน เพราะฉะนั้นประเด็นดังกล่าวจึงยังคลุมเครือยังเป็นที่น่าสงสัยให้ค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไป

บรรณานุกรม

แคน สาริกา. (2532). *วาระสุดท้ายแห่งชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์.* ธรรมสารการพิมพ์.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2539). *กรณีโยนบก 23 ตุลา.* สำนักพิมพ์นกฮูก.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2547ก). *โองการแช่งน้ำ และข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา.* ฟ้าเดียวกัน.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2547ข). *สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา.* ฟ้าเดียวกัน.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2556). *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ.* ชนนิยม.

ไชยันต์ ไชยพร. (2557). *นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน/กับวิกฤติการเมืองไทย: รายงานการวิจัย.* โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

ทวีป วรดิลก. (2546). *จิตร ภูมิศักดิ์ ที่ผมรู้จัก.* สำนักพิมพ์มติชน.

ทีปกร. (2519). อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของสตรีไทย ใน กุหลาบ สายประดิษฐ์. *ประวัติศาสตร์สตรีไทย.* ชมรมหนังสือแสงดาว.

ทีปกร. (2531). *ศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน.* ดอกหญ้า.

บุญชัย ใจเย็น. (2553). *ฟัง เขียน คิดกับชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์.* บุ๊คส์ ทู ยู.

ประวุฒิ ศรีมันตะ. (2545). *คู่มือปฏิวัติและมรดกทางวัฒนธรรมของจิตร ภูมิศักดิ์.* โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

วิชัย นภารัศมี. (2546). *หลายชีวิต จิตร ภูมิศักดิ์.* ฟ้าเดียวกัน.

วิลลา วิลัยทอง. (2556). *ทัณฑะกาล ของจิตร ภูมิศักดิ์และผู้ต้องขังการเมือง.* มติชน.

สมสมัย ศรีศูทรพรรณ. (2539). *โฉมหน้าของศักดินาไทยในปัจจุบัน.* นกฮูก.

โสภา ชานะมูล. (2546). *วาทกรรมเรื่องชาติไทย ของปัญญาชนหัวก้าวหน้า ระหว่าง พ.ศ. 2490-2505*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2543). *ความคิดทางประวัติศาสตร์และศาสตร์ของวิธีคิด: รวมบทความทางประวัติศาสตร์.* อมรินทร์.

Finn, M . (1992). A Vent Which Has Conveyed Our Principles: English Radical Patriotism in the Aftermath of 1848. *The Journal of Modern History*, *64*(4). 637-659.

Robinson, E. (2016). Radical Nostalgia, Progressive Patriotism and Labour's English Problem. *Political Studies, 14*(3). 378-387.